

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ
ФАКУЛЬТЕТ КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ**

До захисту допустити:

Зав. кафедри _____

«___» _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:
**«Забезпечення економічної безпеки як підсистема національної безпеки
України в сучасних умовах»**

Студента економіко-правового
факультету спеціальності
«Менеджмент»

освітнього ступеня «Магістр»

Сук Владислава Юрійовича

Науковий керівник:

Кислова Людмила Анатоліївна

кандидат економічних наук, доцент
кафедри менеджменту

Рецензент:

Валентюк Денис Ігорович,

заступник начальника 2 управління

(з дислокацією у м. Маріуполь) ГУ

СБ України в Донецькій та

Луганській областях

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 2020 р.

Маріуполь – 2020

Тема: «Забезпечення економічної безпеки як підсистема національної безпеки України в сучасних умовах»

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПІДСИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	9
1.1. Еволюція підходів до визначення економічної безпеки	9
1.2. Сутність системи економічної безпеки у складі національної безпеки України.	17
1.3. Складові економічної безпеки України та методологія їх оцінювання	25
Висновки до розділу 1	3
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПІДСИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	3
2.1. Аналіз сучасного стану економічної ситуації в Україні	37
2.2. Оцінка складових економічної безпеки України	49
2.3. Діагностика загроз економічній безпеці України в сучасних умовах	60
Висновки до розділу 2	7

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ⁷⁴

3.1. Трансформаційні перетворення системи забезпечення економічної безпеки України.....	7
4	
3.2. Пропозиції щодо вдосконалення системи оцінки економічної безпеки держави	8
2	
3.3. Напрямки державної економічної політики з поліпшення критично важливих показників економічної безпеки України.....	9
1	
Висновки до розділу 3	10
0	
ВИСНОВКИ	10
3	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	10
7	
ДОДАТКИ	11
8	

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах міжнародних трансформаційних процесів, посилення тенденцій до започаткування в євразійському регіоні військових конфліктів, зростання загрози входу в чергову світову економічну кризу, спричинену пандемією COVID-19 особливе значення набуває питання забезпечення національної безпеки держави. За умов ведення протягом останніх шести років проти нашої країни гібридної війни, яка полягає у застосуванні комплексу військових, інформаційних, політичних та економічних заходів, здатність забезпечити власну національну безпеку тотожна факту існування України як незалежної держави у визнаних світовою спільнотою кордонах.

Водночас, проведення заходів щодо зміцнення обороноздатності та відновлення територіальної цілісності потребує міцного економічного підґрунтя, в основі якого знаходиться забезпечення макроекономічної стабільності, енергетичної незалежності, нарощування відтворювальних процесів у виробництві. Таким чином, можемо констатувати, що забезпечення економічної складової системи національної безпеки України є пріоритетним напрямком діяльності органів державної влади та управління, що обумовлює актуальність проведення наукового дослідження з цієї тематики.

Значний внесок у дослідження проблематики забезпечення економічної безпеки як підсистеми національної безпеки України внесли В.П. Горбулін [10], О.В. Мірошніченко [33], Г.А. Пастернак-Таранушенко [46], О.С. Власюк [67], В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько [18], Л. С. Шевченко [16], З.С.Варналій [7], Г. П. Ситник [69]. Водночас, попри значну увагу науковців до цієї тематики, на теперішній час потребують актуалізації, відповідно до вимог сучасних реалій, питання формування дієвої системи забезпечення економічної безпеки, визначення її якісних характеристик та трансформації підходів до оцінювання ефективності її функціонування.

Об'єктом дослідження є процеси формування та розвитку системи забезпечення економічної безпеки.

Предметом дослідження виступають теоретичні і методичні положення та теоретико-методологічні засади економічної безпеки як складової національної безпеки України.

Мета дослідження полягає в поглибленні концептуальних підходів і розробки практичних рекомендацій із забезпечення економічної безпеки як підсистеми національної безпеки України в сучасних умовах.

Для вирішення поставленої мети було сформульовано наступні *завдання*:

- розглянути еволюцію підходів до визначення економічної безпеки;
- дослідити сутність системи економічної безпеки у складі національної безпеки України;
- визначити складові економічної безпеки України та методологію їх оцінювання;
- здійснити аналіз сучасного стану економічної ситуації в Україні;
- провести оцінку складових економічної безпеки України;
- діагностувати загрози економічній безпеці України в сучасних умовах;
- запропонувати трансформаційні перетворення системи забезпечення економічної безпеки України;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення системи оцінки економічної безпеки держави;
- визначити напрямки державної економічної політики з поліпшення критично важливих показників економічної безпеки України.

Методологічною основою кваліфікаційної роботи є системний підхід, при цьому поставлені завдання зумовили використання таких методів дослідження: порівняльний аналіз застосувався у процесі узагальнення результатів наявних досліджень щодо формування системи забезпечення економічної безпеки держави, оцінки її ефективності та визначення пріоритетних

напрямів оптимізації організаційно-функціональної структури; методи аналізу і синтезу – під час дослідження стану складових економічної безпеки, взаємозв'язків між ними, уточнення їх порогових значень, обґрунтування вибору методики оцінювання стану економічної безпеки; метод моделювання – для обґрунтування концептуальних засад моделі системи державного управління у сфері економічної безпеки; статистичного аналізу – у процесі оцінювання загроз економічній безпеці, а також визначенні ступеню їх впливу на економічну безпеку держави; історичного аналізу – при відслідковуванні еволюції науково-практичних підходів до визначення поняття «економічна безпека держави»; методи індукції та дедукції – у процесі визначення шляхів та напрямків удосконалення системи забезпечення економічної безпеки України.

Теоретичною основою наукової роботи є ґрунтовні теоретичні та практичні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених з проблематики національної безпеки та економічної теорії. В якості джерел інформації використано нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в сфері забезпечення національної безпеки України (у тому числі її економічної складової), інформаційно - аналітичні документи Національного інституту стратегічних досліджень, статистичні матеріали, що формуються Державною службою статистики України, підсумкові звіти міжнародних організацій, що здійснюють дослідження політичних, економічних, соціальних процесів в світі (European Bank for Reconstruction and Development, International Monetary Fund , World Economic Forum, World Health Organization тощо), що дало змогу сформулювати вихідну базу для формування та обґрунтування отриманих висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні теоретичних засад оцінювання стану економічної безпеки України в сучасних умовах, та визначені відповідно до вимог сучасних реалій як складової національної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці теоретико-методологічних та практичних підходів до забезпечення економічної безпеки України як складової національної безпеки в сучасних умовах. Запропоновані в кваліфікаційній роботі підходи до оцінювання сучасного стану економічної безпеки та підготовки за результатами оцінки інформаційно-аналітичного документу можуть бути використані Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України для прийняття нової редакції Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Водночас, запропоновані трансформаційні перетворення системи забезпечення економічної безпеки України можуть бути використані для проведення загальнодержавних інституційних змін за вказаними напрямками.

Матеріали, використані та представлені в кваліфікаційній роботі були апробовані та опубліковані у науковому фаховому виданні «Вісник Маріупольського державного університету». Серія: Економіка. (Маріуполь, 2020 р.) [25].

Структура роботи відповідає меті та поставленим завданням, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, який налічує 94 найменування, 2 додатки., 16 таблиць та 15 рисунків. Загальний обсяг дослідження становить 121 сторінку, з яких основний текст – 97 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПІДСИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Еволюція підходів до визначення економічної безпеки

Питання національної безпеки та шляхів її забезпечення перебувають в центрі уваги людини з найдавніших часів, та тісно пов'язане з розбудовою держави як форми організації людського суспільства. Загальноприйнятою в науковому середовищі є твердження, що одним з перших, хто почав системно досліджувати питання безпекознавства є англійській вчений Т. Гоббс. В своїх працях вчений проаналізував проблеми безпеки та виживання держави, суспільства й окремого індивіда в контексті їх взаємодії [9].

Розвиток засобів виробництва, науково-технічний прогрес та породжена ним промислова революція, інтенсифікація процесів глобалізації - все це призвело до посилення ролі економічної безпеки як одного з ключових елементів національної безпеки держав. Вказане, знайшло своє відображення у 1934 році з прийняттям Президентом США Ф. Рузвельтом «Нового курсу», що мав на меті подолання кризових явищ Великої економічної депресії 1933–1937 рр. В ході реалізації положень програми, в США було створено спеціально-уповноважений орган - федеральний Комітет з економічної безпеки. Саме ж поняття «економічна безпека» Ф. Рузвельтом трактувалося як гідне житло, освіта, наявність соціального захисту, розумного доходу в обмін на продукцію і достатній рівень зайнятості населення [62, с.375].

Подальший розвиток світової економіки, виникнення регіональних та глобальних ризиків для національних економік, та необхідності вжиття узв'язку з цим відповідних заходів реагування призвів до визнання терміну «економічна

безпека» Генеральною асамблеєю ООН, шляхом прийняття у 1985 році резолюції про міжнародну економічну безпеку. Вона закликала світову спільноту сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки для соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни [86].

Надалі, термін «економічна безпека» увійшов до наукового та політичного обігу, проте не мав чітко окреслених складових, які б достатньо повно характеризували його суть. Так, у бізнес-словнику він трактується як стан наявності стабільного джерела фінансових доходів, які дають змогу забезпечувати стандарти життя суб'єкта сьогодні і в найближчому майбутньому [4].

Відомими американськими вченими Дж. Кеннаном та Х. Моргентау в середині 20 сторіччя економічна безпека розглядалася як набір інструментів, що забезпечує зміцнення конкурентоспроможності національного виробництва, дотримання торговельних переваг, забезпечення переваг національної економіки на світових ринках, а також захист інтересів держави у технологічних сферах [72, с. 12].

Із здобуттям нашою державою незалежності, розбудовою її соціальних та політичних інститутів та необхідності побудови національної економіки, почала формуватися вітчизняна наукова школа, яка ґрунтовно досліджувала питання економічної безпеки. Так українськими вченими економічна безпека неодмінно визначалась як структурна невід'ємна складова національної безпеки, яка розуміється як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності [10, с. 32].

В свою чергу, Г. А. Пастернак-Таранушенко розглядаючи економічну безпеку як складову частину національної, стверджував, що це наймолодша з наук про безпеку держави, яка зародилася на підґрунті необхідності забезпечення

державності за рахунок використання відповідних заходів та засобів, що покликані надати стабільність стану держави попри економічний тиск, який здійснюється ззовні або зсередини [46, с. 112].

Схожу думку висловлював і О.В. Мірошніченко, який наголошував, що економічна безпека є одним із визначальних складових елементів системи національної безпеки, та необхідною умовою для стабільного та стійкого соціально-економічного розвитку держави і захисту її незалежності [33, с. 8].

Підтверджує вказане твердження і російський науковець В.К. Сенчагов, який наголосив, що «поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності економіки, її міцності при можливих внутрішніх і зовнішніх загрозах», оскільки вона являє собою одну із життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави та особи [65, с. 97].

Таким чином, в науковому середовищі сформовано концептуальний підхід, який визначає сутнісну характеристику економічної безпеки як ключового елементу національної безпеки.

Важливо зауважити, попри те, що визначення поняття «економічна безпека» має важливе значення для коректного формування державної політики в економічній сфері загалом, на сьогодні як в Україні, так і за її межами відсутнє єдине розуміння щодо визначення цієї категорії.

На думку вітчизняних науковців І. Ф. Бінько та В. Т. Шлемко, «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [18, с. 8].

Дещо більш ґрунтовним є визначення С. І. Пирожкова, який визначає економічну безпеку як сукупність умов, за яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці для забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім

економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [48, с. 14].

Таким чином, економічна безпека розглядається не лише як стан захищеності національних інтересів, наявність інструментів впливу на економічні процеси для забезпечення позитивних економічних результатів, але і для забезпечення конкурентних переваг на світовому ринку. На наш погляд, економічну безпеку взагалі треба розглядати як найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарських суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення.

Слід зазначити, що сформований вітчизняними науковцями теоретичний базис знайшов своє відображення у положеннях національного законодавства. Так, у ст. 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [27]. Таким чином, закріплення в Конституції положення із забезпечення економічної безпеки, можна вважати одним з пріоритетних завдань держави, що забезпечує власне її існування загалом.

Важливість економічної безпеки була підкреслена і в Законі України «Про національну безпеку України», який підкреслює, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України [52].

Надалі, у 2007 році Міністерством економіки України було прийнято Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які термін «економічна безпека» трактували як стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [50].

Таким чином, в структурі вказаного поняття присутній взаємопов'язаний дуалізм статичної та динамічної складової. Статичною складовою виступає стійкий стан економічної системи країни, який забезпечується наявністю необхідних та достатніх ресурсів, які дозволять ефективно протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Динамічна складова поняття «економічна безпека» покликана задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави, що видається неможливим через значне розшарування суспільства та наявності взаємно протилежних економічних потреб у різних верств населення, а також обмежених національних економічних ресурсів. Разом з тим, задоволення потреби особи, сім'ї, суспільства та держави має бути забезпечене функціонуючою в державі економічною системою, в той час як економічна безпека своїм завданням має протидіяти загрозам та зберігати цілісність економічної системи.

Відповідно до нової редакції Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, прийнятих у 2013 році, економічна безпека розглядається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [51]. Таким чином під час трактування економічної безпеки змінено акцент її характеристик від задоволення потреб особи, сім'ї, суспільства та держави до забезпечення конкурентоспроможності на світовій арені та здатності до сталого і збалансованого зростання національної економіки.

Трансформація уявлень про сутність економічної безпеки, на нашу думку, стала наслідком інтеграційних процесів в європейське економічне та політичне середовище, у зв'язку з чим перед нашою країною постає необхідність забезпечити спроможність вітчизняних виробників продукції, товарів та послуг функціонувати в нових економічних реаліях. Виходячи із взаємозв'язку цих

напрямків, слід підкреслити, що економічна безпека є запорукою підтримки зазначених процесів. При цьому, економічна безпека держави як економічна категорія втілює в собі певну сукупність відносин і пов'язаних з ними заходів, що забезпечують здійснення економічного суверенітету, економічне зростання, підвищення добробуту в умовах наявності системи міжнародної економічної взаємозалежності.

Досліджуючи феномен економічної безпеки на сучасному етапі, американські дослідники наголошують, що вона повинна відповідати таким двом умовам: 1) збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку економіки у цілому; 2) збереження вже досягнутого рівня життя населення і можливості його подальшого підвищення [91, с. 34]. Вказане визначення знайшло яскраве відображення в сучасних українських реаліях, в контексті намагань інтеграції нашої держави в Європейське політичне та економічне середовище, визначення в якості пріоритетних економічних партнерів країн ЄС, що мало наслідком початку військової агресії РФ проти України.

З урахуванням викладеного, вважаємо за доцільне визначити як елемент економічної безпеки не тільки здатність приймати відповідні рішення, але й нести за них повну відповідальність, тобто забезпечувати свій власний економічний суверенітет. Справжній суверенітет держави досяжний тільки на основі ефективної та конкурентоспроможної економіки, здатної протистояти зовнішнім та внутрішнім викликам. Таким чином, економічний суверенітет є головною складовою державного суверенітету і, відповідно, системи економічної безпеки держави.

Одним з засновників вітчизняного економічного безпекознавства Л.С. Шевченко наголошує, що економічний суверенітет пов'язаний зі структурою економічної системи і незалежністю держави, та виступає основою для створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності,

саморозвитку та прогресу, сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійної модернізації виробництва, тобто всього, що є необхідними і обов'язковими умовами усталеності та самозбереження національної економіки. [16, с. 13].

Аналізуючи викладене можна прийти до висновку, що економічна безпека країни повинна забезпечуватися, в першу чергу ефективністю самої економіки, тобто високою продуктивністю праці суб'єктів економічної діяльності, впроваджених стандартів виробництва, надання послуг тощо. Разом з тим, економічна безпека України, враховуючи її сучасний стан, має підтримуватися всією системою механізмів регулювання, тобто за допомогою державних органів та інститутів ринку. Отже, поняття «економічна безпека» це не лише стан захищеності національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства.

Досліджуючи еволюцію розуміння поняття «економічна безпека держави», можемо виокремити її характерні риси, а саме: стійкість – здатність функціонувати в умовах наявних та потенційних загроз у внутрішньому та зовнішньому середовищі; адаптивність – здатність до трансформації в умовах зміни регіональної та світової економічної кон'юнктури, шляхом використання національних конкурентних переваг; самовідтворення - здатність до відновлення за рахунок внутрішніх економічних ресурсів та механізмів; – національні інтереси. Ця характеристика визначає спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси.

Ідеальною є ситуація, коли вказані характеристики, підтримуються за рахунок достатньої продуктивності праці і капіталу, ефективного виробництва національного продукту, високого рівня якості продукції та послуг, їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Враховуючи значні розбіжності у доктринальних та офіційних визначеннях поняття «економічна безпека», О.В. Пабатом сформульовано шість головних підходів до трактування цього поняття:

адаптивний — економічна безпека розглядається як здатність держави пристосовуватися до мінливих зовнішніх умов й адекватно реагувати на виклики зовнішнього середовища;

кон'юнктурний — економічна безпека держави трактується як сукупність умов, чинників і ресурсів, які дають змогу забезпечувати реалізацію національних інтересів;

макроекономічний — економічна безпека розглядається як спроможність держави проводити самостійну й ефективну економічну політику з метою захисту національних інтересів;

протекціоністський — економічна безпека трактується як стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства, держави та спроможність досягнення такого стану;

резистентний — економічна безпека держави розглядається як стан національної економіки, який забезпечує її стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність адекватно захищати національні інтереси в усіх сферах функціонування держави;

системний — економічна безпека трактується як система заходів щодо захисту національних економічних інтересів або як певний стан економічної системи держави, який характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз й ефективністю досягнення цілей системи. [45, с.15-18].

Узагальнюючи наведені думки вчених, можемо визначити економічну безпеку – як сукупність умов, що забезпечується державою та суб'єктами національної економіки, за яких досягається її незалежність і стійкість до зовнішніх, а також внутрішніх загроз, та створюються умови для сталого розвитку усіх її складових.

1.2. Сутність системи економічної безпеки у складі національної безпеки України

Проведення наукового дослідження в площині визначення проблематики економічної безпеки України, потребує встановлення узагальнених термінологічно визначених понять, що характеризують найбільш вагомі елементи предмету дослідження.

Поняття «система» етимологічно походить від давньогрецької мови і означає «сполучення». Разом з тим, науково-довідкові видання визначають поняття «система» - як множинність елементів, що знаходяться у відносинах з іншими, які створюють визначену цілісність, єдність.[1, с. 1437]. Водночас, система розглядається як сукупність розташованих у визначеній послідовності, у відповідному визначеному порядку елементів, яка має інтеграційні властивості, або як сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням, або будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [8, с. 1440]. Слушним, на нашу думку, в даному контексті є твердження В.Н. Садовського, яке трактує систему як упорядковану певним чином безліч елементів взаємопов'язаних між собою й які утворюють деяку цілісну єдність [63, с. 79] Водночас, система економічної безпеки, детермінується визначенням родового об'єкта - системи національної безпеки України.

В ході проведення дослідження встановлено, що в середовищі науковців склалося декілька принципово різних підходів до теорії визначення поняття «система національної безпеки». Представники першого, визначають дане поняття крізь формулу адекватності загроз та засобів, які мають вживатися. На думку М.Б. Левицької, для своєчасного виявлення та об'єктивної оцінки загроз національним інтересам, вибору та вжиття адекватних засобів їх локалізації, зменшення чи нейтралізації створюється система забезпечення національної безпеки [30, с. 49 - 50]. Представники другого підходу визначають дане поняття

крізь формулу гарантій та механізмів. Так, Є. Кравець та М. Мельник, вважають, що з точки зору системно-функціонального аналізу система забезпечення національної безпеки України становить сукупність суспільних, державних і особистих гарантій, а також економічних, політичних, правових та інших механізмів, які гарантують належний рівень захищеності особи, суспільства та держави від загроз національним інтересам України [29, с. 12].

В свою чергу, О.С. Бодрук, вважає, що система забезпечення національної безпеки - це здатність держави захищати свої інтереси та реалізовувати свої цілі в сфері безпеки як всередині держави, так і за її межами [5, с.46-48].

Мірошніченко О.В. стверджує, що економічна безпека є одним із визначальних складових елементів системи національної безпеки [33, с. 8]. Лише надійна та ефективна система забезпечення економічної безпеки є необхідною умовою для стабільного та стійкого соціально-економічного розвитку держави і захисту її незалежності.

Відомий російський науковець В.К. Сенчагов наголосив на тому, що «поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності економіки, її міцності при можливих внутрішніх і зовнішніх загрозах», оскільки вона являє собою одну із життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави та особи [66, с. 97].

Акімова Л. М. вважає, що економічну безпеку необхідно розглядати як базову складову національної безпеки, її фундамент і матеріальну основу і, разом з тим, як взаємопов'язану систему окремих елементів. Це означає, що стан національної безпеки держави залежить від життєздатності економіки, її ефективності, мобільності, конкурентоспроможності [3].

Дійсно, економічна безпека є складовим її компонентом, однак унікальність економічної безпеки полягає в тому, що вона виступає матеріальною основою, мірилом доцільності і ефективності забезпечення практично кожної складової національної безпеки.

Таким чином, система економічної безпеки характеризується взаємообумовленими і взаємозалежними зв'язками, які відображають співвідношення між компонентами системи. У зв'язку з цим, можна погодитись з твердженнями С.І. Урби, який наголошує на тому, що система економічної безпеки держави включає підсистему цілей що поєднують мету та завдання функціонування системи економічної безпеки держави та її структурних елементів; об'єкти системи економічної безпеки держави – економічні ресурси і фактори виробництва, готова продукція, доходи в усіх формах тощо; суб'єкти системи економічної безпеки держави – учасники економічних відносин (фізичні й юридичні особи), державні органи управління; підсистема забезпечення економічної безпеки держави: дії та заходи, що проявляються у ході побудови і реалізації системи державного регулювання [74, с.24].

Водночас, заслуговує на увагу думка російського дослідника В.К. Сенчагова, який визначає наступні елементи системи економічної безпеки: національні інтереси в сфері економіки, загрози економічної безпеки, індикатори економічної безпеки, порогові значення економічної безпеки, організаційна структура економічної безпеки, правове забезпечення економічної безпеки [65, с. 32].

Проте, на нашу думку, є недоцільним включати до переліку елементів системи, такі складові як індикатори чи порогові значення економічної безпеки, що більшою мірою є складовими, які визначають її кількісну та якісну характеристику. Натомість, на нашу думку, доцільним є включення таких елементів, що мають найбільше практичне значення. До таких можемо віднести:

- об'єкти - те, що безпосередньо потребує захисту і на що спрямовані дестабілізуючі дії, а саме економічну систему України;
- суб'єкти економічної безпеки держави - держава в цілому, або її структури, які організують захист об'єктів безпеки та діють відповідно до поставлених завдань. Водночас, важливим є залучення до суб'єктного складу

підприємств, установ недержавного сектору економіки, громадських організацій, об'єднань громадян тощо, відповідно до положень Конституції України;

- параметри (індикатори) – засоби виміру кількісних та якісних показників економічної безпеки що застосовуються для оцінки, моніторингу і прогнозування її розвитку. Сукупність параметрів дає змогу скласти уявлення про загальний стан економічної безпеки, через віднесення їх до категорії «поріг чутливості», «поріг вразливості», «поріг розпаду», «стан спокою». «Поріг чутливості» є рівнем безпеки, при якому система починає відчувати наявність змін. «Поріг вразливості» - рівень безпеки, при якому система зазнає змін, що ведуть до її знищення. «Поріг розпаду» - рівень безпеки, після якого система зазнає нищівних змін. «Стан спокою» - рівень безпеки, при якому забезпечується розвиток системи;

- загрози - події, явища в середині країни або за її межами, які мають прямий або опосередкований негативний вплив на об'єкт захисту. Враховуючи що значна кількість дослідників саме протидію загрозам визначає як основну функцію системи економічної безпеки [5, 10, 18] варто розглянути вказану складову детальніше.

Варто зазначити, що до цього часу у вітчизняній літературі немає єдиного тлумачення поняття “загрози економічній безпеці”. Зокрема, під загрозами економічній безпеці Б. В. Губський розуміє фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і небезпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу [11, с.18]. На думку А.І. Сухорукова, загрози економічній безпеці є сукупністю “реальних та потенційно-можливих явищ і дестабілізуючих чинників, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в економічній сфері” [67, с.96]. Разом з тим, В.Т. Шлемко, та І.Ф. Білько [18, с. 48], вважають, що це явні чи потенційні дії, що ускладнюють

або унеможлиблюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи. Постійне відстеження і визначення основних загроз економічній безпеці значно полегшує її підтримання на належному рівні, а також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації. Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти. Узагальнюючі вказані підходи пропонуємо наступну класифікацію загроз економічній безпеці (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1.

Класифікація загроз в економічній безпеці держави [10; 29; 30].

За сферою спрямування					
Фінансова	Енергетична	Соціальна	Продовольча	Виробнича	Демографічна
Макроекономічна	Науково-технологічна		Інвестиційно-інноваційна		
За місцем виникнення			За тривалістю дії		
Зовнішні		Внутрішні		Постійні	
				Тимчасові	
За ступенем небезпеки			За характером спрямування		
Реальні		Потенційні		Непрямі	
				Прямі	
За рівнем спрямування					
Загальні		Регіональні		Індивідуальні	

Водночас система економічної безпеки характеризується цілою низкою властивостей, які відображають собою сутність її взаємопов'язаних елементів, в числі яких можна виділити:

- неаддитивність, яка полягає в тому, що велика система не дорівнює сумі підсистем, які входять до неї;

- синергічність - односпрямованість дій в системі, яка призводить до посилення (множення або зведення в ступінь) кінцевого результату;

- емерджентність - розбіжність, цільових функцій окремих підсистем з їх функцією, оскільки таке положення речей забезпечує розвиток системи, адже

стабільна система неспроможна розвиватися, оскільки руйнує будь-які відхилення від свого стану. Для переходу до якісно нового стану система обов'язково повинна певною мірою пройти стан нестійкості;

- цілісність, що означає, що система існує як організаційно і функціонально цілісне утворення, в якій кожен з елементів виконує певні функції;

- адаптивність - здатність пристосовуватися до зміни внутрішніх і зовнішніх факторів таким чином, щоб стабільність функціонування системи не погіршувалася;

- сумісність підсистем і елементів, яка означає, що всі елементи повинні бути схожі, взаємно пристосовуванні і адаптивні.

Поряд з цим до системи економічної безпеки висувається ряд практичних вимог, зокрема функціонування в рамках правового поля, здатність забезпечення надійного захисту національних інтересів, можливість прогнозування і своєчасне відвернення загроз економічній безпеці, можливість функціонування навіть у надзвичайних умовах, наявність організаційної структури з розподіленням функцій органів державної влади.

Не буде значним перебільшенням стверджувати, що на практиці часто ті чи інші властивості і принципи функціонування економічної безпеки як системи порушуються. Нерідко економічна безпека нашої держави забезпечується не завдяки, а в супереч зазначеним вище вимогам. Порушення цих властивостей призводить до виникнення різноманітних загроз, до деструктивних процесів і навіть може викликати руйнування системи економічної безпеки.

На думку окремих дослідників [76], феноменом економічної безпеки як поліскладної системи з багаторівневою і багатоаспектною структурою є наявність сукупності взаємопов'язаних структурних підсистем - вертикальних та горизонтальних (рис.1.1).

Рис.1.1 Структура категорії «економічна безпека» [76].

Дійсно, з викладеного можна зробити однозначний, та логічно обґрунтований висновок про те, що між усіма рівнями формування економічної безпеки існують двосторонні зв'язки, наявність яких пояснюється тим, що система економічної безпеки держави - це сукупність органічно взаємопов'язаних між собою елементів, і зміни, що відбуваються з одним із них, певною мірою стосуються й іншого. Економічну безпеку обов'язково треба досліджувати в контексті впливу на неї, як і її впливу на інші підсистеми національної безпеки, так як між ними існують прямі і непрямі взаємозалежності. Наприклад, безпосередній вплив на стан економічної безпеки надає політична, інформаційна, екологічна та воєнна безпека, це на національному рівні. Так, політична криза та загроза військового вторгнення негативно позначаються на інвестиційній привабливості та банківській стабільності держави (що мало місце протягом січня-квітня 2015 року) і в результаті мають шкідливі наслідки для

стану економічної безпеки на макрорівні, що своєю чергою, негативно впливає на ефективність діяльності галузей економіки та регіонів країни, занепад яких є вагомою причиною незадовільних результатів функціонування господарюючих суб'єктів. Водночас збитки господарюючих суб'єктів негативно відображаються на стані економічної безпеки на мезорівні, оскільки є фактором погіршення результатних показників галузі, до яких вони відносяться, а також регіону їхнього розташування. А це, у підсумку, негативно впливає на стан економічної безпеки на макрорівні.

Рівнопропорційною в даному випадку є дія позитивних факторів, що впливають на стан економічної безпеки держави. Наприклад, раціональна податкова, митна політика держави здатні стимулювати розвиток окремих галузей і регіонів, що зміцнює економічну безпеку на мезорівні та сприяти покращенню результатів функціонування господарюючих суб'єктів, їх детінізації, що посилює економічну безпеку держави на мікрорівні. Водночас, надмірно високі ставки оподаткування матимуть зворотний ефект.

Кінцевою метою функціонування всіх вищевикладених елементів системи забезпечення економічної безпеки можна визначити підтримання нормального функціонування економіки, виявлення загроз та вжиття адекватних заходів щодо їх відвернення та нейтралізації, захисті економічних інтересів особи, суспільства, сім'ї, держави.

Таким чином, аналізуючи викладене, можемо визначити, що система економічної безпеки – це сукупність інтегрованих, постійно взаємодіючих та взаємопов'язаних елементів і підсистем, що забезпечують збалансоване існування інтересів особи, суспільства і держави через моніторинг, діагностування, виявлення, ідентифікацію, запобігання та припинення, мінімізацію і нейтралізацію дії внутрішніх і зовнішніх загроз економічному суверенітету держави.

В свою чергу реалізація системи економічної безпеки держави повинна відбуватися шляхом визначення, виявлення загроз, ризиків, чинників, які негативно впливають на рівень економічної безпеки держави, а також їх прогнозування з метою превентивного їх попередження та припинення.

1.3. Складові економічної безпеки України та методологія їх оцінювання

Економічна безпека країни, є однією з визначальних складових підсистем національної безпеки країни, водночас має власну складну структуру. Перелік складових економічної безпеки є дещо суперечливим. Це пов'язано з тим, що окремі складові національної безпеки, визначені законодавством, входять до системи економічної безпеки, що викликає критичні зауваження науковців і практиків.

Значна кількість вітчизняних дослідників економічної безпеки стверджують, що основними структурними елементами економічної безпеки, які необхідно застосувати під час аналізу економічної безпеки України, є: сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; соціальна безпека; інноваційно-технологічна безпека; продовольча безпека; зовнішньоекономічна безпека [18, 20, 30, 45].

В свою чергу З. С. Варналій [7, с. 34] визначив, що економічна безпека містить такі основні складові, як фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, трудоворесурсна і зовнішньоекономічна безпека країни. В. І. Мунтіян також розділяв зовнішньоекономічну безпеку та внутрішні складові економічної безпеки, серед яких розглядалися: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, військово-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна безпека і тіньова економіка. [36, с. 124].

Дослідники В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько виділяють важливість зовнішньоекономічної безпеки і внутрішні складові економічної безпеки, до яких належать: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, військово-економічна, технологічна, продовольча безпека, а також соціальний, демографічний та екологічний аспекти. [18, с. 43]

В.М. Геєць і М.О. Кизим та інші науковці основними структурними складовими елементів економічної безпеки виділяють енергетичну, фінансову, соціальну, інноваційно-технологічну, продовольчу, зовнішньоекономічну, демографічну та екологічну безпеку [35 с. 14].

Натомість, на думку доктора економічних наук М.М. Єрмошенка, до категорії «економічна безпека держави» доцільно відносити лише фінансову, внутрішньо-економічну і зовнішньоекономічну складові [21, с. 69].

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що серед науковців немає абсолютної згоди щодо окремих складових економічної безпеки: одні автори дуже вузько розглядають функціональну предметну область системи економічної безпеки, інші – надмірно широко.

Не можемо погодитися з думкою окремих науковців [34, с.35], які відстоюють позицію, що до економічної безпеки держави варто зарахувати ті складові елементи, які характеризують лише економічні процеси та суміжні з ними явища, а саме: інвестиційно-інноваційну, фінансову, зовнішньоекономічну, продовольчу та енергетичну безпеку, оскільки саме під цими ключовими компонентами системи економічної безпеки об'єднуються визначальні напрями економічного комплексу країни, які забезпечують її поступальний соціально-економічний розвиток.

На наше особисте переконання, викладений підхід є дещо спрощеним та синтетичним за своєю природою, не враховує сучасних українських реалій, та не може претендувати на достатній ступінь репрезентативності. Звичайно, розглядаючи структурні елементи системи національної безпеки, необхідно

зазначити, що всі вони мають економічне підґрунтя, тобто ключовим елементом системи національної безпеки є економічна безпека. Усі складники національної безпеки є взаємопов'язаними та не можуть існувати один без іншого. Так, забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки потребує достатньої кількості трудових ресурсів, які є похідними від рівня демографічної безпеки. Разом з тим, заробітки українських мігрантів мають суттєве економічне значення, оскільки забезпечують приплив валюти, підвищуючи споживчий попит, використовуючись як інвестиції. Наприклад, за даними Національного банку України, обсяги приватних грошових трансфертів у країну є досить значними, і за підсумками 2019 року були зіставні з 7,7 % ВВП країни. [12]. Водночас, рівень фінансової безпеки доволі тісно пов'язаний з рівнем зайнятості населення, створення приватними суб'єктами господарювання робочих місць, що в свою чергу формує фіскальну політику держави.

Слід зауважити, і це є критично важливим, що елементи економічної безпеки не існують у вакуумі, їхній стан та показники залежать від соціальних, політичних, військових факторів, тому зосередженість на суто економічних процесах при аналізі системи економічної безпеки є неприпустимо, оскільки це значно звужує їх репрезентативність. Разом з тим, що на теперішній час на державному рівні офіційно досі не регламентовано ані термін «економічна безпека», ані визначено її ключові елементи. Єдиним нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади, що визначає вказані поняття, є «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженою Міністерством економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 року. Відповідно до вказаного документу, складовими економічної безпеки країни є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека. [51].

Зазначимо, що термінологія, вживана у зазначеному документі, перелік ключових елементів економічної безпеки, їх значення, методика визначення стану економічної безпеки, та власне сам нормативно-правовий акт мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими, що є вкрай не прийнятним фактом, оскільки державна політика в сфері забезпечення економічної безпеки не має керівного базисного документу, що визначає шляхи та напрямки діяльності у зазначеній площині.

Кожен із виділених структурних елементів економічної безпеки має на меті реалізацію відповідних національних інтересів, під якими розуміють життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [21, с. 19].

Ми, в свою чергу, пропонуємо розглядати вказане поняття з точки зору системної, збалансованої сукупності економічних потреб життєдіяльності особи, суспільства та держави, які є основою для формування національних цілей, досягнення яких гарантує збереження та примноження національних цінностей, забезпечення економічного суверенітету та стійкого соціально-економічного розвитку, що знаходять своє формалізоване, матеріальне відображення в складових економічної безпеки України. Доцільною, в цьому контексті є діяльність із визначення пріоритетних напрямків щодо забезпечення економічної безпеки, тобто побудови ієрархії національних інтересів в економічній сфері і на цій основі – пріоритетів державної політики щодо забезпечення економічної безпеки.

Так Г.П. Ситник пропонує їх градацію відповідно до шкоди національній безпеці у разі неналежної реалізації того чи іншого інтересу (у тому числі і в перспективі) на три групи, а саме: інтереси, реалізація яких має низький, середній та високий пріоритет для забезпечення економічної безпеки. [68]. При цьому,

якщо не реалізація того чи іншого національного економічного інтересу ставить під реальну загрозу реалізацію інших національних економічних інтересів, його необхідно віднести до групи інтересів з високим ступенем важливості. Можна вважати, що це такий національний економічний інтерес, від реалізації якого залежить економічне виживання суспільства та держави.

Вказане особливо актуально, в контексті активної та найбільш гострої фази гібридної війни РФ проти України в 2014-2015 роках, де пріоритет, в умовах обмежених економічних, виробничих, інвестиційних ресурсів було віддано забезпеченню військової безпеки та макроекономічній стабільності. Так, кумулятивні економічні втрати України у період 2014–2015 рр. (-16,0 % за два роки) перевищили втрати ВВП від фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. (-14,8 % у 2009 р.), а темпи падіння експорту фактично сягнули рівня 2009 р. (-39,7 % та -40,8 % відповідно). Якщо після критичного зниження ВВП у 2009 р. на 14,8 % українська економіка мала трирічний відновлювальний період, фактор гібридної агресії призвів до затяжного економічного згортання, внаслідок якого обсяг економіки у 2015 р. становив лише 78,5 % від рівня 2008 р. [64, с. 334]. Прямим наслідком втрати однієї п'ятої частини економічного потенціалу внаслідок російської гібридної агресії став істотний занепад індустріального сектору України у 2014–2015 рр. Так, темпи зниження валової доданої вартості видобувної (-14,2 %) та переробної промисловості (-12,0 %) у 2014 р. удвічі перевищували темпи падіння ВВП (-6,8 %). У 2015 р. темпи падіння промисловості посилювалися (у добувній промисловості до -14,3 %, у переробній – до -13,7 %). Загалом у 2014 – 2015 рр. скорочення доданої вартості у промисловості у поточних цінах у доларовому еквіваленті досягло 34,2 млрд дол. США (-12,5 млрд дол. США у 2014 р. та -21,7 млрд дол. США у 2015 р.) від рівня 2013 р. [2, 64]. Водночас, зроблений суб'єктами владних повноважень акцент на національних економічних інтересах, що мають найвище значення для

функціонування держави, допомогли забезпечити функціонування економічної системи України.

Таким чином, можемо прийти до висновку, що національні економічні інтереси з найбільш високим пріоритетом, які забезпечують економічне виживання суспільства та держави формалізовано у положеннях «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженою Міністерством економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013р., є: макроекономічна, фінансова, інвестиційно-інноваційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

Слід зауважити, що визначені складові економічної безпеки потребують постійного моніторингу та оцінки, з метою подальшого прийняття відповідних управлінських рішень. Стан економічної безпеки оцінюється об'єктивною системою параметрів, критеріїв і індикаторів, що визначають порогові значення функціонування економічної системи та мають кількісне вираження.

Водночас, що на теперішній час в українському правовому полі відсутнє офіційне трактування цього терміну, проте за результатом історичного аналізу нормативно-правової бази з'ясовано, що до 2013 року індикатори економічної безпеки визначалися як «реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері» [50]. Вбачається за доцільне використовувати вказане визначення в якості доктринальної точки зору представників Міністерства економіки України. Разом з тим зауважимо, що важливе значення для економічної безпеки мають не самі критеріальні показники, а їхні порогові значення, тобто граничні величини, перевищення яких загрожує економічній безпеці, а також основні складові елементи економічної безпеки.

Останнім часом, значного поширення набули практики розрахунку стану економічної безпеки за допомогою індексів, що розраховуються авторитетними міжнародними організаціями або рейтинговими агентствами. Насамперед це

стосується глобального індексу миру, індексу розвитку людського потенціалу, індексу політичного ризику, індексу сприйняття корупції тощо. Зазначені індекси характеризуються мультикомплексним підходом, оскільки враховують різні аспекти національної безпеки: політичні, економічні, соціально-економічні, екологічні, інформаційні тощо. На нашу думку, вказані індекси можуть бути використані в якості додаткових презентаційних відомостей, що визначають точку зору міжнародних організацій на сучасний стан економічної безпеки в певному регіоні. Водночас зауважимо, що зазначені методики не диференціюють основні геополітичні характеристики держав (географічне положення, політичний устрій, форму правління, соціальні та культурні особливості країн), та як наслідок, генезу загроз для них. Разом з тим, не зрозуміла процедура імплементації в національне безпекове законодавство, а тому не дивлячись на їх наглядну візуалізацію, практичне значення таких оцінок видається, щонайменше спірною.

Для оцінки економічної безпеки держави дослідниками запропоновано низку методів, найбільш вживані з них узагальнені наступним чином (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Наукові підходи до оцінки економічної безпеки держави [7, 10, 18, 67].

Методичний підхід	Характеристика	Представники
1	2	3
Індикаторний метод (включає метод експертної оцінки, аналіз та обробки інформації)	Оцінювання рівня економічної безпеки за допомогою системи так званих індикаторів, які розглядаються як порогові значення кількісних та якісних показників, які характеризують різні аспекти економічної безпеки, шляхом подальшого визначення інтегрального середнього показника. При цьому вагове значення індикаторів визначається за допомогою методів експертної оцінки.	А. Сухорокова

1	2	3
Економіко-математичні методи (нелінійної динаміки оптимізації аналізу і обробки сценаріїв, багатовимірний статистичний аналіз)	Математичне оцінювання рівня економічної безпеки держави здійснюється з урахуванням нелінійності економічних процесів.	З. Варналій
Індикативний метод	Розрахунок найважливіших макроекономічних показників та їхнє порівняння з визначеними пороговими рівнями.	В. Шлемко, І. Бінько,
Метод динамічного аналізу	Оцінювання темпів економічного зростання основних макроекономічних показників країни, враховуючи динаміку їхньої зміни.	В. Геєць, М. Кизим
Метод комплексного аналізу показників економічної безпеки	Визначає потенційні загрози економічній безпеці в Україні для інтегрального оцінювання рівня її економічної безпеки.	Ю. Харазішвілі

Ключовим питанням залишається використання тієї чи іншої методики оцінки стану економічної безпеки. В Україні найчастіше використовується підходи, закріплені в «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 року, а саме поєднання методів: індикативного, індикаторного, аналогового, експертних оцінок. Індикативний аналіз можна вважати більш об'єктивним, оскільки він ґрунтується на кількісних показниках. Підготовка даних і безпосередньо оцінка зводиться до кількох етапів: формування системи індикаторів, обґрунтуванню їх порогових значень, уточненню діапазонів, що характеризують безпечне і небезпечний стан економічної безпеки. Однак індикативний аналіз спирається на статистичні дані минулих періодів, що унеможлиблює його використання в поточній діяльності органів державної влади. Разом з тим науковці, при визначенні методів оцінки стану економічної безпеки не приділяють увагу практичному аспекту використання свого інструментарію. На наш погляд, головною метою аналізу є його подальше

використання для прийняття управлінських рішень і дій, спрямованих на підвищення рівня економічної безпеки. Для цього необхідно визначити ймовірного кінцевого споживача такої інформації, інструментарію і масштаб його можливого застосування.

Одним з ключових методів, що закріплений в «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України» є аналоговий метод. Аналогові методи полягають у вишукуванні та використанні схожості, подібності явищ, предметів, систем, тобто нові ідеї та пропозиції виникають на основі зіставлення з іншими, більш чи менш аналогічними об'єктами.

Найбільш вживаним методом, відповідно до «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» є індикаторний метод, що використовується разом з методом експертних оцінок. На нашу думку, запропоновані методики оцінювання стану економічної безпеки на основі інтегральних показників є занадто синтетичними, такими, що існують в певному математичному вакуумі, та не відображають реалій сьогодення. Так, за даними, опублікованими Міністерством економічного розвитку і торгівлі України в квітні 2019 року [61] інтегральний індекс економічної безпеки в 2018 році (останні наявні офіційні дані) перевищив показник 2013 року. (рис.1.2.)

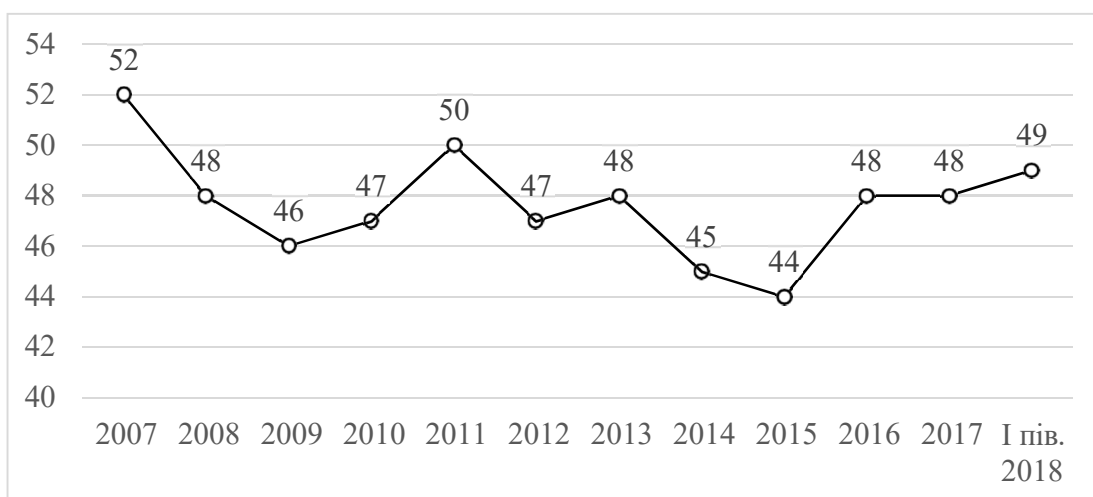

Рис.1.2. Інтегральний показник рівня економічної безпеки, пунктів

Таким чином, на папері, вбачається, що сучасний стан економічної безпеки є кращім, ніж у довоєнному 2013 році, з чим в реальності ми не можемо погодитися. Так, від окупації АР Крим Україна втратила 3,6% ВВП; 1,5% експорту; 80% нафтогазових покладів (1,62 трлн м³) на чорноморському шельфі; 10% портової інфраструктури, включаючи 4 млн тон зернових вантажів. Таким чином, прямий ефект від окупації перевищує 100 млрд дол. США. Також, разом із частиною Донбасу Україна втратила: 15% ВВП; 24% промисловості; 23% товарного експорту. 100 із 150 українських шахт опинились на окупованій території, створивши складнощі з постачанням антрациту. Значними в обох випадках були втрати активів залізниць та банків [23]. Також, науковцем О. Савченко, застосовуючи наукову методологію оцінки людського капіталу, оцінено загальну суму втрат близько 300 млрд дол. [89]. Ілюстрація лише одного цього фактору ставить під сумнів адекватність оцінок за допомогою загальноприйнятої методики стану економічної безпеки України в умовах гібридної агресії РФ.

Крім того, методологія, яка в Україні використовується на «офіційному» рівні для оцінки стану економічної безпеки має низку критичних зауважень з нашого боку:

- загальна кількість індикаторів, що пропонується використовувати для оцінки згідно методичних рекомендацій, складає 127 індикаторів, що значно ускладнює їх збір та аналіз;
- аналіз та оцінка показників здійснюється 1 раз на 6 місяців, внаслідок чого виникає небезпека несвоєчасності отримання результатів оцінки економічної безпеки або ж їх невідповідності поточній ситуації;
- запропоновані методики передбачають проведення трудомістких обчислень та використання відомостей, що часто обмежені в публічному доступі до необхідної статистичної інформації;

- значення вагових коефіцієнтів індикаторів, були розраховані до 2013 року, та не відповідають сучасним реаліям, оскільки економічна ситуація в Україні протягом останніх 6 років зазнала відчутних змін (військова агресія РФ, та її економічні наслідки, зміна експортного економічного вектору, фінансова криза, спровокована COVID-19);

- кінцеві результати розрахунків неможливо використовувати в практичній діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки України, що зводить нанівець результати проведеної роботи.

Таким чином, враховуючи виявлені недоліки, для оцінювання економічної безпеки пропонується застосовувати метод динамічного аналізу, який дозволяє відслідковувати тенденцію зміни її показників, а також стосовно окремих складових (соціальна, демографічна, енергетична безпека) аналоговий метод, для співставлення ідентичних значень в країнах - еталонах та держав пострадянського простору. Разом з тим, оптимальним підходом до розрахунку показників є використання натуральних числових значень з відсотковою відповідністю.

Висновки до розділу 1

Розуміння важливості економічної безпеки в системі національної безпеки відбувалося протягом тривалого часу, що обумовило еволюцію підходів до її трактування від здатності забезпечувати базові потреби людину у продуктах харчування, до забезпечення стійкості національної економіки перед зовнішніми та внутрішніми загрозами з метою забезпечення конкурентоспроможності на світовій арені та здатності до сталого і збалансованого зростання національної економіки. В умовах сьогодення прогресивним вважається підхід, за якого економічна безпека забезпечується ринковими інструментами: продуктивністю

праці, суб'єктів економічної діяльності, впроваджених стандартів виробництва та інновацій, конкурентністю.

Можемо визначити, що система економічної безпеки являє собою сукупність інтегрованих, постійно взаємодіючих та взаємопов'язаних складових, що забезпечують збалансоване існування інтересів особи, суспільства і держави через моніторинг, діагностування, виявлення та ідентифікацію, запобігання та припинення, мінімізацію та нейтралізацію дії внутрішніх і зовнішніх загроз економічному суверенітету держави. Сутність системи економічної безпеки полягає в організаційному впорядкуванні її горизонтальних (безпека особи, підприємства, регіону, держави, світу) та вертикальних (виробнича, фінансова, інвестиційна, інноваційно-технологічна, енергетична, науково-технічна, продовольча, соціальна та зовнішньоекономічна) складових, які виступають матеріальною основою для всіх інших структурних елементів національної безпеки.

Складові економічної безпеки є віддзеркаленням національних економічних інтересів, та знайшли своє формалізоване вираження в «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженою Міністерством економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. Разом з тим, для визначення стану економічної безпеки використовується сукупність математичних, логічних, аналітичних методів, які мають на меті формування системи параметрів, критеріїв і індикаторів, що мають кількісне вираження у вигляді інтегрального значення. На нашу думку, методики до оцінювання стану економічної безпеки на основі інтегральних показників є занадто синтетичними, таким, що існує в певному математичному вакуумі, та не достатньо корелюється з реаліями сьогодення, а отже, потребують удосконалення шляхом врахування низки політичних та соціальних факторів, що мають під собою економічне підґрунтя.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПІДСИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

2.1. Аналіз сучасного стану економічної ситуації в Україні

Кінцевою метою процесу оцінки стану економічної безпеки є прийняття відповідних управлінських рішень, направлених на поліпшення основних її показників, нейтралізацію виявлених реальних та потенційних загроз. Водночас, сучасна методика, побудована на розрахунку інтегрального показника, має ретроспективний характер, що може використовуватися в рамках формування ефективної політики забезпечення економічної безпеки національної економіки. Використання множинності показників відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України знижує оперативність проведення такої оцінки, оскільки збільшує її бюрократичну складову.

З метою скорочення кількості показників оцінки економічної безпеки доцільно застосувати закон Парето, положення якого сформулюємо наступним чином: аналізуючи 20% показників, що включені до комплексного всеохоплюючого переліку індикаторів оцінки економічної безпеки можна отримати на 80% точне уявлення про її рівень, тоді як інші 80% показників – на 20% описують економічну безпеку.

З огляду на викладене, пропонується зосередити увагу на дослідженні 20% показників відібраних з числа індикаторів за складовими економічної безпеки пропорційно кількості індикаторів, відповідно до «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» (таблиця 2.1.). На нашу думку такий підхід в достатній мірі буде відповідати критеріям достатньої репрезентативності та достатності.

Скоригована кількість складових економічної безпеки [51]

Складова економічної безпеки	Кількість складових, відповідно до «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України»	Скоригована кількість складових, відповідно до закону Парето.
Виробнича	16	3
Демографічна	7	2
Енергетична	10	2
Зовнішньоекономічна	11	2
Інвестиційно-інноваційна	14	3
Макроекономічна	12	3
Продовольча	11	2
Соціальна	14	3
Фінансова	32	6
Разом:	127	26

Таким чином, загальна кількість показників складає 26, тобто 20,5% від загальної кількості індикаторів, запропонованих в методичних рекомендаціях. З метою визначення конкретного переліку показників, запропоновано включити до остаточного переліку ті, що мають найбільшу величину значення вагового коефіцієнту відповідно до положень «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» (додаток А).

Оцінюючи стан виробничої компоненти економічної безпеки головну увагу слід приділити ступеню зносу основних засобів в промисловості. Статистичні дані Держстату свідчать, про перебування значень індикаторів в проміжку між небезпечним та критичним станом (60-70%), що є однією з умов низької рентабельності вітчизняної промислової продукції, та її низький конкурентний рівень на світовому ринку (таблиця 2.2).

Результати оцінки виробничої безпеки України у 2012-2020 роках [39], [51]

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ступінь зносу основних засобів промисловості, %	57,3	56,9	60,3	76,9	69,4	59,1	66,4	66,7	64,2*
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	3,9	3,8	3,7	3,9	4,0	4,1	4,5	5,5	6,5*
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	5,0	3,9	-4,1	1,0	7,4	9,1	4,5	4,1	-4,1*

* Ступінь зносу основних засобів промисловості на 2020 рік розрахована на основі [60];

* Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції на 2020 рік розрахована на основі [60];

* Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств розрахована на основі [42] за 1 півріччя 2020 року;

Характерною тенденцією протягом тривало часу є частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, показники якої, відповідно до класифікації Методики знаходяться на критично низькому рівні, та становили від 3,9% до 5,5% від загальної кількості товарів (близько 1,248 млрд. дол.), Так, за статтею «Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання» в 2019 році експорт складає 8,9%, імпорт - 21,9, за статтею «засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби» експорт 1,8%, імпорт 10,1%, за статтею «прилади та апарати оптичні, фотографічні» експорт 0,4% імпорт 1,8%. За вказаним показником Україна поступається таким країнам пострадянського простору як Естонія - 2,06 млрд. дол. (16,83%), Литва – 2,51 млрд. дол. (12,1%), Польща – 22,23 млрд. дол. (10,6%) [94]. Слід зазначити, що до 2013 року для цих товарів основними були ринки Російської Федерації, Казахстану, Білорусі (зокрема у машинобудуванні – це 61%). Саме з виробниками цих країн були створені ланцюги доданої вартості та система кооперації з виробництва високо- та середньо-технологічних товарів. Вітчизняні виробництва були зорієнтовані на стандарти та технологічні рівні

розвитку цих країн. Тому збройна агресія, а за нею торговельні та транзитні обмеження, запроваджені РФ, фактично унеможливили збереження присутності вітчизняних високо- та середньо-технологічних товарів на ринках зазначених країн. Водночас, рентабельність операційної діяльності промислових підприємств знаходилася на задовільному рівня протягом досліджуваного періоду, що обумовлено превалюванням низько-технологічного промислового виробництва.

Інвестиційно-інноваційна складова економічної безпеки покликана сприяти розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості за рахунок впровадження інновацій. Ігнорування державою вказаного складника економічної безпеки посилює технологічне відставання від інших країн світу, та сприяє консервуванню сировинного типу економіки, що не має конкурентних переваг на світових ринках збуту. Цей фактор обумовлює небезпеку її поглинання з боку більш технологічних сусідніх економік. За результатом дослідження динаміки інвестиційно-інноваційної безпеки можна зробити висновок про низький рівень її забезпечення (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Результати оцінки інвестиційно-інноваційної безпеки України у 2012-2020 роках [39], [51]

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	18,99	16,86	14,14	13,55	15,46	16,23	17,7	18,0	14,0*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, %	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6	14,3	15,6	13,8	н/д*
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %	3,3	3,3	2,5	1,4	1,2	0,7	0,8	1,3	н/д*

*Розраховано станом на 2 квартал 2020 року

*Дані щодо інноваційної діяльності підприємств не публікувалися.

За дослідженням фахівців [31] питома вага інноваційно активних підприємств в країнах Євросоюзу досягає 60 %, Південній Кореї і Японії – 65-67 %, США – 78 %. В Україні цей показник в період 2016-2018 років склав лише 1%.

Соціальна складова економічної безпеки має забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни. За результатом дослідження зазначеного показника встановлено, що значення його індикаторів перебувають незадовільному стані, відповідно до критерій Методики (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Результати оцінки соціальної безпеки України у 2012-2020 роках [39], [51].

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, % .	22,6	21,6	22,1	22,3	23,1	24,0	24,1	23,8
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, раз	2,77	2,85	2,86	3,30	3,74	4,43	4,40	2,6
Сума не виплаченої заробітної плати до фонду оплати праці, %.	2,70	2,36	4,23	5,56	4,12	3,4	3,7	3,5

Демографічна безпеки України часто не розглядається в якості важливої складової економічної безпеки, проте, на нашу думку, негативні демографічні процеси в довгостроковій перспективі матимуть катастрофічне значення для існування всієї української державності. Динаміка змін основних індикаторів свідчить про стрімку депопуляцію населення України (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Результати оцінки демографічної безпеки України у 2012-2020 роках [39].

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Коефіцієнт природного приросту, на тис. осіб наявного населення	-3,1	-3,5	-3,9	-4,2	-4,4	-5,1	-6,1	-6,6	-6,7*
Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення, %	15,24	15,22	15,31	15,61	15,89	16,19	16,5	16,75	17,12

Коефіцієнт природного приросту населення протягом всього досліджуваного періоду перебуває в критичному становищі, проте в останні роки його стан можна охарактеризувати як катастрофічний, оскільки він в 3,2 рази перевищує мінімально допустимий рівень у -2% відповідно до положень Методики. Вказане обумовлює збільшення навантаження на економічно активне населення (рис 2.1).

Рис.2.1. Динаміка на економічно активне населення [39]

Зокрема, демографічне навантаження населення у віці 16–59 років на 1 000 осіб постійного населення у віці 15–64 років приходилось у 480 осіб: (226 осіб у віці від 0 до 14 років, 254 осіб у віці від 65 років). Тобто майже половина населення України відноситься до економічно не активної категорії, що збільшує навантаження для соціальних фондів [39].

Забезпечення енергетичної безпеки для України набуло особливого значення після військової агресії РФ. У відповідь на втрату власних нафтогазових та вугільних покладів було змінено енергетичну стратегію, шляхом виходу на Європейський ринок. Однак, загальний стан її показників залишається на низькому рівні (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Результати оцінки енергетичної безпеки України у 2012-2020 роках [39], [51]

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, %	61,44	65,92	64,34	47,44	61,86	56,56	51,82	49,51
енергоємність ВВП, т н.е. / тис. міжнародних доларів	0,322	0,305	0,298	0,282	0,288	0,267	0,269	0,267

Можемо констатувати, що частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту протягом досліджуваного періоду перебуває між небезпечною та критичною зоною (50-60%) відповідно до Методики. Водночас, протягом періоду, що досліджується, відбувається поступове зниження залежності України від поставок палива з однієї країни (РФ) внаслідок проведення ряду диверсифікаційних заходів. Разом з тим, залишається високим показник енергоємності ВВП України, яка найвища в світі, та за оцінкою Global Energy Statistical Yearbook має коефіцієнт 0,232 н.е. 2015р., та за вказаним показником випереджує такі країни як РФ – 0,210, ПАР 0,180, Казахстан – 0,176, Узбекистан 0,152, Нігерія 0,148. Слід розуміти, чим цей рівень вищий, тим нижча

ефективність економіки і її конкурентоспроможність на світовому ринку, і тим дорожче для країни виробництво одиниці товару [84].

Зовнішньоекономічна безпека покликана забезпечити стійкість національної економіки до негативних зовнішніх чинників та мінімізувати заповідані ними збитки, а також забезпечувати конкурентоспроможність українських товарів на міжнародних ринках. Разом з тим, протягом останніх 8 років основні індикатори демонструють хвилеподібний характер зміни (таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

Результати оцінки зовнішньоекономічної безпеки України у 2012-2020 роках [39], [51]

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, рази	0,813	0,823	0,990	1,016	0,926	0,872	0,830	0,890	0,920*
Ціновий індекс умов торгівлі. %	89,0	99,8	96,4	91,6	99,8	101,7	100,7	98,6	100,4*

**Дані наведені за 9 місяців 2020 року*

Продемонстроване свідчить, що коефіцієнт покриття експортом імпорту не перевищує 1,2 (верхня межа інтервалу оптимальних значень), при цьому в більшості часу досліджуваного періоду його значення перебували в критичній зоні (менше 0,85). Таким чином, протягом останніх років Україна нарощує товарний дефіцит, що означає перебування в стані залежності від імпорту, та коливань на міжнародних ринках товарів та послуг.

Водночас, можемо констатувати зростання товарного експорту частки сировинних товарів в структурі експорту до 79,2%, та закріплення України в ролі постачальника сировинної продукції на міжнародні ринки. Враховуючи зниження реальних цін на сировинні товари у довгостроковому періоді для України має наслідком зниження дохідності операцій з експорту сировинної продукції і закріплення сировинної спеціалізації що стимулюватиме нарощування темпів зубожіння населення. Ішим підсумком буде збільшення

темпу втрати людського потенціалу за рахунок трудової міграції, та, ймовірно, також території (разом з населенням) – за рахунок сепаратизму, в обох випадках на користь більш економічно успішних країн.

Макроекономічна складова економічної безпеки виступає базовим орієнтиром динаміки відтворювальних пропорцій, та характеризує стійкість національної системи господарювання до внутрішніх та зовнішніх дестабілізуючих факторів та здатність до постійного розвитку. Аналіз показників індикаторів свідчить про відсутність стабільного розвитку за вказаним напрямком (таблиця 2.8).

Таблиця 2.8

**Результати оцінки макроекономічної безпеки України у 2012-2020 роках
[39], [51]**

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Рівень «тінізації» економіки, % ВВП	34	35	43	40	35	32	31	28	31*
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, % ВВП	-8,1	-9,0	-3,5	-5,5	-2,0	-3,1	-4,9	-2,7	-0,7*
Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), %	8,2	7,8	9,7	9,5	9,7	9,9	9,0	8,5	9,2*

**Розраховано станом на 2 квартал 2020 року;*

Однією з найбільш визначальних характеристик макроекономічної безпеки України є критичні обсяги функціонування тіньової економіки, яка призводить до зменшення доходів державного бюджету, зростанню сукупного державного боргу, зменшення інвестиційної привабливості держави. Окремі науковці стверджують [78], що тіньова економіка в розмірах 5-10% ВВП, не має істотного впливу на соціально-економічні процеси. Розширення тіньової економіки понад 30% призводить до розбалансованості окремих сфер економіки, поглиблення некерованості та криміналізації суспільства.

Перманентне наростання дефіциту торговельного балансу, починаючи з 2015 року, вказує на порівняно низьку конкурентоспроможність українських виробників, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також на постійне погіршення національної конкурентоспроможності. Одним із чинників розширення дефіциту торговельного балансу стала номінальна та реальна ревальвація гривні на 31,1% протягом 2017-2019 років, що є економічно необґрунтованим з огляду на повільні темпи економічного зростання та підвищення продуктивності праці.

Значення індикаторів продовольчої безпеки в Україні перебувають на задовільному стані, основні її показники демонструють тенденцію до зменшення споживання м'яса та молочних продуктів (таблиця 2.9), що обумовлено ростом цін на вказану категорію товарів, зменшення реальних доходів населення в наслідок збільшення витрат на не господарські потреби. Відтак це впливає на вартість прожиткового мінімуму та суперечить його змісту – забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я (ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум»).

Таблиця 2.9

**Результати оцінки продовольчої безпеки України
у 2012-2020 роках [39], [51]**

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, %.	89,15	87,15	82,14	84,18	86,12	85,89	85,12	84,97
Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, %.	106,7	104,6	101,6	102,3	103,4	104,8	103,9	103,7

Фінансова безпека країни покликана забезпечувати необхідні матеріальні умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, за яких

створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи. Водночас, дослідження стану її основних показників (таблиця 2.10) свідчить про поглиблення кризових явищ, що мають пролонгований характер.

Таблиця 2.10

**Результати оцінки фінансової безпеки України
у 2012-2020 роках [39], [51], [42].**

Найменування	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	8,9	12,89	18,98	28,03	30,47	54,54	52,85	48,69	*48,40
Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	1,5	2	1,7	1,5	1,5	1,6	1,46	1,39	1,3*
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	76,8	77,5	95,8	131,0	123,1	121,7	87.8%	78.5	79,4*
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	-3,79	-4,45	-4,98	-2,28	-2,94	- 1.60	-1.66	-1.96	-10,68
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	3,48	3,18	1,66	2,20	3,7	3,6	3,5	3,9	4,9*
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США	26,6	33,0	42,0	36,2	28,8	27,3	28,5	29,1	н/д

* Частка простроченої заборгованості розрахована на 1 січня 2020 року

* Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП розраховано на 1 півріччя 2020 року

* Рівень проникнення страхування розрахована на 1 січня 2020 року

* Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту розраховано на 1 півріччя 2020 року.

Протягом усього аналізованого періоду для банківської системи України характерний критичний рівень простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України (згідно із Методичними рекомендаціями оптимальним значенням для даного індикатора є 2%, а критичним 7%). Упродовж 2013-2019 рр. найнижчий рівень простроченої заборгованості за кредитами зафіксовано у 2013 р. (12,89%), а найвищий - у

2017р. (54,54%), що перевищує критичне нормоване значення у 8 разів. Протягом перших п'яти років з тих, що аналізуються, спостерігається стійка тенденція до зростання даного індикатора, яка свідчить про істотне погіршення якості кредитного портфеля банків, що призводить до зростання їхніх витрат на формування страхових резервів.

Розмір зовнішнього сукупного боргу є важливим індикатором міцності фінансової системи. Високий рівень зовнішнього боргу підвищує вразливість національної економіки до впливу зовнішніх шоків – підвищення відсоткових ставок, зниження цін на експортовані товари, падіння темпів економічного зростання у країнах –партнерах. Протягом всього досліджуваного періоду значення вказаного індикатора перевищувало нормоване граничне значення (70%) на 6,8% у 2012 році до 61% у 2015 році.

Враховуючи викладене, високий розмір зовнішньої заборгованості суб'єктів економіки України та значний тягар боргових виплат свідчать про високу вразливість фінансового становища таких суб'єктів та їх залежність від кон'юнктури міжнародного ринку капіталів. Основною причиною зростання обсягу державного боргу України є те, що кошти, отримані від державних запозичень, спрямовувалися не на стимулювання розвитку вітчизняної економіки, а на фінансування поточних потреб державного бюджету України.

Разом з тим, спостерігається негативна тенденція до перевищення оптимальних значень дефіциту державного бюджету до ВВП протягом 2012-2014 років, що обумовлювало необхідність залучення кредитних коштів для мінімізації його від'ємного значення. В наслідок запровадження на території України проти-епідеміологічних заходів через поширення COVID-19, дефіцит на 1 півріччя 2020 року сягнув -10,68%.

Не дивлячись на загалом негативні тенденції у забезпеченні фінансової безпеки, протягом досліджуваного періоду Україні вдалося підтримувати на достатньому рівні показники валових міжнародних резервів, критичне значення

яких (1,5-2,0 місяців імпорту, відповідно до положень Методики) спостерігалось в період загострення військового протистояння з РФ в 2014-2015 роках.

Таким чином проведений аналіз засвідчує, що переважна кількість показників складових економічної безпеки України в останні 8 років перебувають в небезпечному та критичному стані, що обумовлює необхідність здійснення невідкладних заходів державного реагування.

2.2. Оцінка складових економічної безпеки України

Сучасна економічна ситуація в нашій країні сформована зміною вектору політичного розвитку, кінцевою метою якого є інтеграція в Європейський Союз. Реалізація вказаних намірів призвела до військової агресії РФ проти України, окупацію частини її території, що завдало потужний удар по вітчизняній економіці. Орієнтована експорт сировинної та низько-технологічної продукції модель господарювання із втратою промислових підприємств, а також покладів вугілля цінних енергетичних груп на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей, та нафто-газових родовищ навколо тимчасово окупованої території АРК, призвели глибоких кризових явищ в економіці. Таким чином, були значно погіршені основні макроекономічні показники, зокрема скорочення обсягу ВВП (рис.2.2.).

Аналіз зазначеного показника свідчить про регресивні тенденції економічних процесів в державі. Наприклад, якщо у 2013 році ВВП України, становив \$179,5 млрд, то за підсумками 2019-го, виходячи з розрахункових даних Держстату, усього \$153,8 млрд [39]. Попереднього року цей показник становив \$130,9 млрд. Таким чином, ВВП України в доларовому еквіваленті за період 2014–2019 рр. скоротився на 16,1%. Номінальний ВВП у фактичних цінах за цей період скоротився на 5,7%, і насамперед через падіння на 6,6% і 9,8% в 2014–2015 рр. Таким чином, за попередніми оцінками, за підсумками 2019 року ВВП

України становив 65,6% від рівня 1990 року. Водночас, ВВП штучно наповнений податками, які більшість європейських країн взагалі не залучають його у структуру.

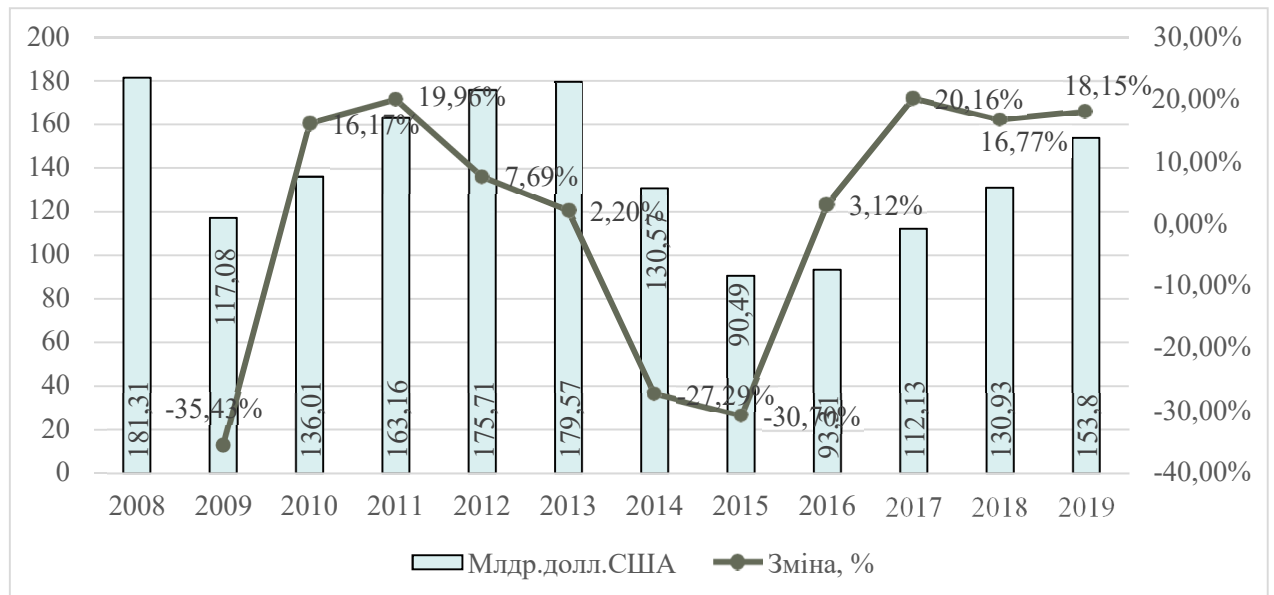

Рис.2.2. Динаміка ВВП України за 2008-2019 роки [39]

Інший макропоказник – номінальний ВВП у розрахунку на одну особу за підсумками 2019 року становив 94570 грн, або \$3658 (виходячи із середньорічного офіційного курсу НБУ 25,85 грн/\$), що на 9,3% нижче відповідного показника 2013 року – \$4035. Як можна побачити, вказаний показник досі не сягнув довоєнного показника. Наприклад, ВВП на душу населення Швейцарії – 82076 дол., Норвегії – 81697 дол., Казахстану – 9812 дол., Росії – 11288 дол., Білорусії – 6289 дол. Україна за рівнем ВВП на душу населення знаходиться на останньому місці у Європі [39].

Зазначена економічна диспропорція впливає на рівень соціально-демографічної ситуації в країні, в наслідок інтенсифікації трудової міграції за кордон. Так за підсумками 2019 року кількість українців, що працюють за кордоном становить 3,2 млн. осіб, тобто близько 7,6% від всього населення. Вказане, має короткочасний позитивний ефект. За даними Світового банку, у 2018 році українські трудові мігранти переказали в Україну 14,7 мільярда

доларів, що на 17% більше, ніж роком раніше. У 2019-му цей показник зріс до 15,8 мільярда доларів, що еквівалентно 9,5% ВВП країни [44].

Проте, якщо все більше українців працюватимуть і платитимуть податки за кордоном, з часом стане складно фінансувати національні видатки — пенсії та інфраструктуру. Для країни, яка має населення похилого віку, тривала чиста еміграція людей працездатного віку створить проблеми в довгостроковій перспективі. Так за прогнозами Economist Intelligence Україна входить до 5 країн світу (після Японії, Німеччини, Таїланду та Південної Кореї), які найбільш втратять у робочій силі на довгострокову перспективу до 2050 р. [92].

Одним із суттєвих чинників, що впливає на соціально-економічне становище населення (визначає його бідність і масштаби трудової міграції за межі України), є безробіття населення. У найрозвинутіших країнах припустимий рівень безробіття сягає 5%. Рівень безробіття населення України становив до кількості економічно активного населення працездатного віку, у 2014 р. – 9,7%, у 2015 р. – 9,5%, у 2016 р. – 9,7%, у 2017-9,9 %, у 2018 році 9,1, у 2019 році 8,6% [43]. Тенденція із збільшення кількості безробітних додатково була стимульована в наслідок реалізації протиепідеміологічних заходів з протидії COVID-19. За даними Держслужби зайнятості статус безробітного у січні – червні 2020 року отримали 829,4 тис осіб, з них 324,1 тис осіб отримало цей статус з 12.03.2020 по 30.06.2020 [39].

На тлі збільшення кількості безробітних, зниження доходів у населення, продовжилась тенденція до скорочення середньодобової поживності раціону українця. Середньодушкове споживання продуктів харчування покращилося по 5 із 10 базових продовольчих груп (таблиця 2.11).

У 2019 році зберігалось зниження середньодушового споживання молочної продукції, до 52% від раціональної норми. Низькі показники спостерігаються і по найбільш вартісних для споживача групах продовольства:

рибі та рибопродуктах – 59% забезпечення норми, фруктах – 64%, м'ясу та м'ясопродуктах – 66%.

Таблиця 2.11

Рівень споживання основних продуктів за 2019 рік, кг. [39]

Найменування продукту	Раціональна норма (розрахунки МОЗ)	Фактичне споживання у 2019 році	Індикатор достатності споживання, %
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	97,6	96,6
М'ясо і м'ясопродукти	80	53,6	67,0
Молоко і молокопродукти	380	200,5	52,8
Риба і рибопродукти	20	120,0	60,0
Яйця (шт.)	290	282,0	97,0
Овочі та баштанні	161	164,7	102,3
Плоди, ягоди та виноград	90	58,7	65,2
Картопля	124	135,7	109,4
Цукор	38	288,0	75,8
Олія рослинна всіх видів"	13	13,0	100,0

Основною статтею споживчих витрат домогосподарства були витрати на харчування, частка яких у становила 53,6% при 60-ти відсотковому граничному критерії (при показнику 12% в країнах ЄС). Зазначимо, що хоча рівень заробітної плати за досліджуваний період підвищився, на благополуччі населення це не відобразилося враховуючи темп інфляційних процесів.

Сучасна демографічна ситуація в Україні оцінюється як кризова, дуже небезпечна, як така, що є реальною загрозою національній безпеці. В Україні триває процес депопуляції населення. За даними Державної служби статистики України (рис.2.3.), за 2014- 1 півріччя 2020 рр. чисельність населення скоротилася на 3 млн. 523 тис. осіб. Тобто, природний приріст (скорочення) населення – різниця між кількістю живонароджених та кількістю померлих за 2019 рік становить -250 785 осіб.

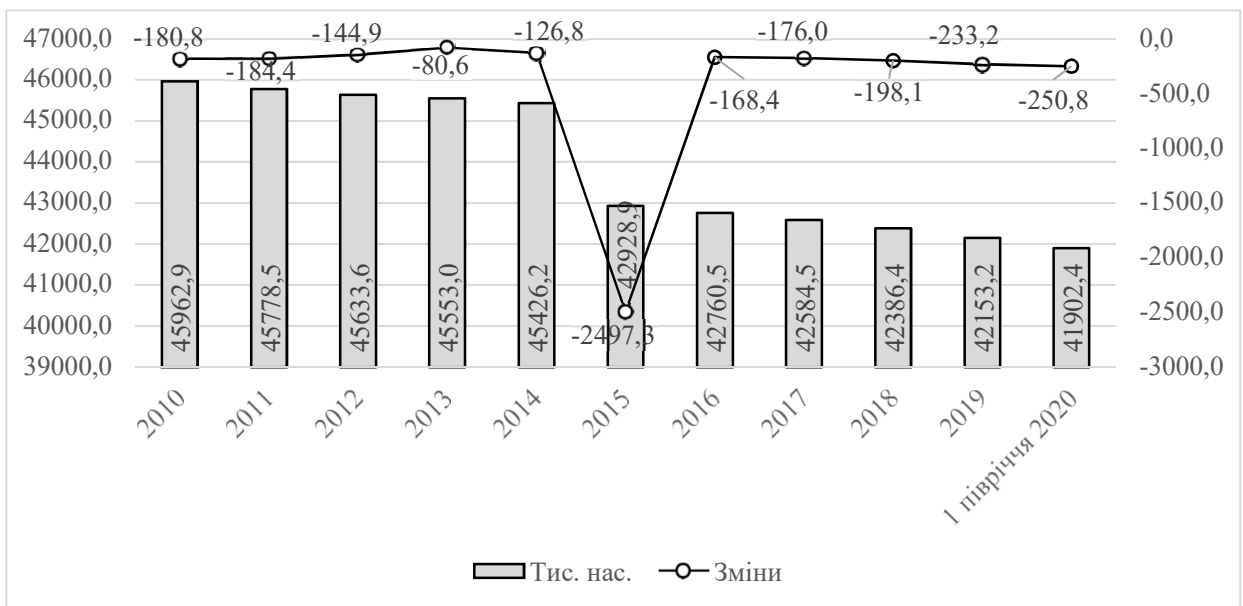

Рис. 2.3 Тенденції зміни населення України (2010-2020 рр.) [39]

При цьому, в Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока питома вага осіб старшого віку і низька молодшого (рис.2.4)

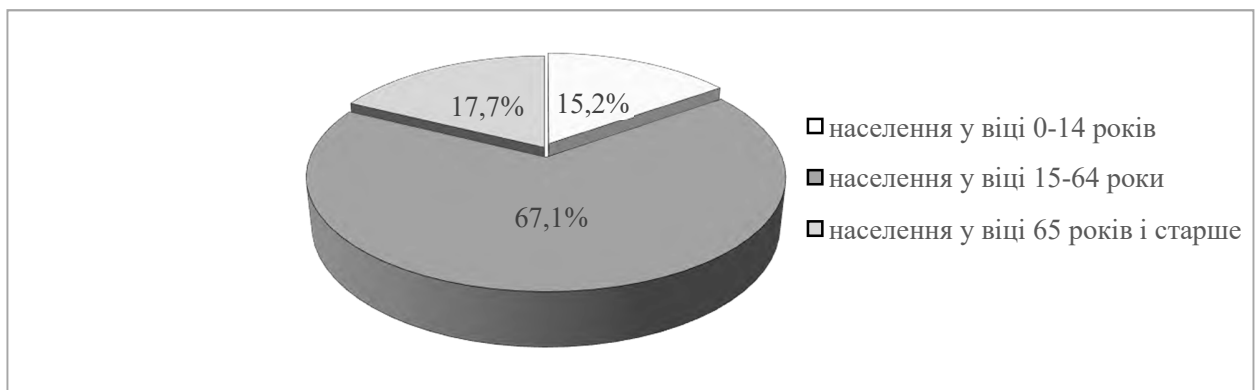

Рис. 2.4. Вікова структура населення України, % [39]

На 1 січня 2020 року чисельність осіб у віці 0–14 років становила 17,7% загальної чисельності постійного населення, у віці 65 років і старше – 15,2%, у віці 15–64 років – 67,1%, що тягне за собою економічні наслідки. Так, станом на 1 півріччя 2020 року частка соціальних виплат в структурі видатків Державного бюджету становила 27,95%, в т.ч. 18,21% у вигляді пенсій та соціальних допомог.

Велике значення для економіки України має виробнича безпека, дотримання якої є передумовою успішного функціонування реального сектору економіки. Системні кризові явища пов'язані з численними прорахунками в

стратегічному плануванні вказаного напрямку, зношеністю виробничих потужностей, неготовністю виробників переорієнтуватися на випуск продукції для європейського ринку збуту, в поточному році були посилені в наслідок пандемії COVID-19. Вказане призвело до падіння індексу промислового виробництва в порівнянні з аналогічним періодом 2019 року в середньому на 22% (рис.2.5)

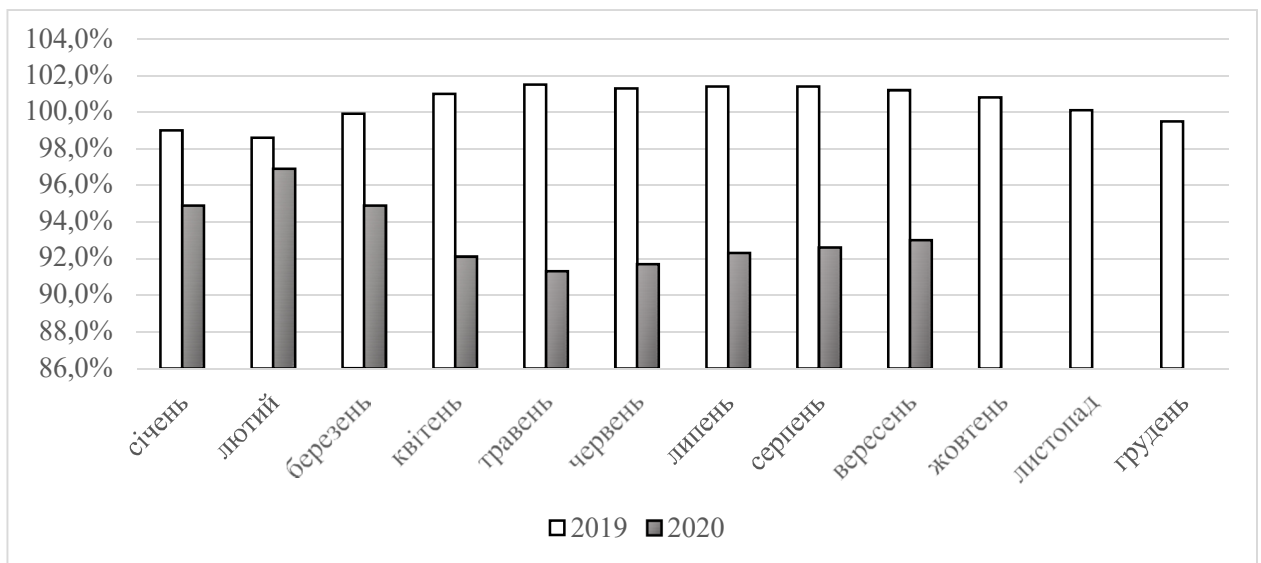

Рис. 2.5. Індекс промислового виробництва за 2019-2020 роки, у % [39]

Водночас, на початку 2020 року відбулося зниження на 4,5% цін виробників промислової продукції. Тобто ціни увійшли у зону дефляції, що прогнозовано викликало падіння показників економічної активності у видах діяльності, що представляють реальний сектор: промислове виробництво скоротилось на 5,1%, транспортні послуги - на 4%, сільське господарство – на 2,7%.

На нашу думку, однією з найбільш вагомих причин падіння виробництва промисловості, окрім глобальних кризових явищ, є відсутність інтересу до неї з боку банківського сектору. НБУ, створивши штучний без ризиковий високодохідний інструмент для банків – депозитні сертифікати НБУ, проценти за яким сплачуються за рахунок «друкарського верстата», тобто емісії грошей – спровокував колапс кредитування реального виробництва через масштабний

«ефект витіснення». Замість кредитування реального виробництва банки розміщують кошти у вигідні для них депозитні сертифікати НБУ та облигації державної позики. Станом на початок 2020 року грудня сукупний обсяг залучення грошей на депозитні сертифікати НБУ перевищив 4,8 трлн грн , тобто більше, ніж обсяг ВВП. Вказане, провокує різке зниження прямих іноземних інвестицій, бо вони не йдуть в країни, де іноземцям простіше вкладатись в державні цінні папери [39].

Вказаний фактор обумовив поточну ситуацію щодо надходжень в Україну міжнародних інвестицій. Рівень інвестиційного складника за належного рівня фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку. Важливим інструментом в цьому контексті є залучення державою прямих іноземних інвестицій. - довгострокових вкладень матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку. Водночас, воєнна загроза, макроекономічна нестабільність, різка втрата купівельної спроможності як населенням, так і корпоративним сектором виступають базовими факторами згортання інвестиційної активності інвесторів. (рис. 2.6.)

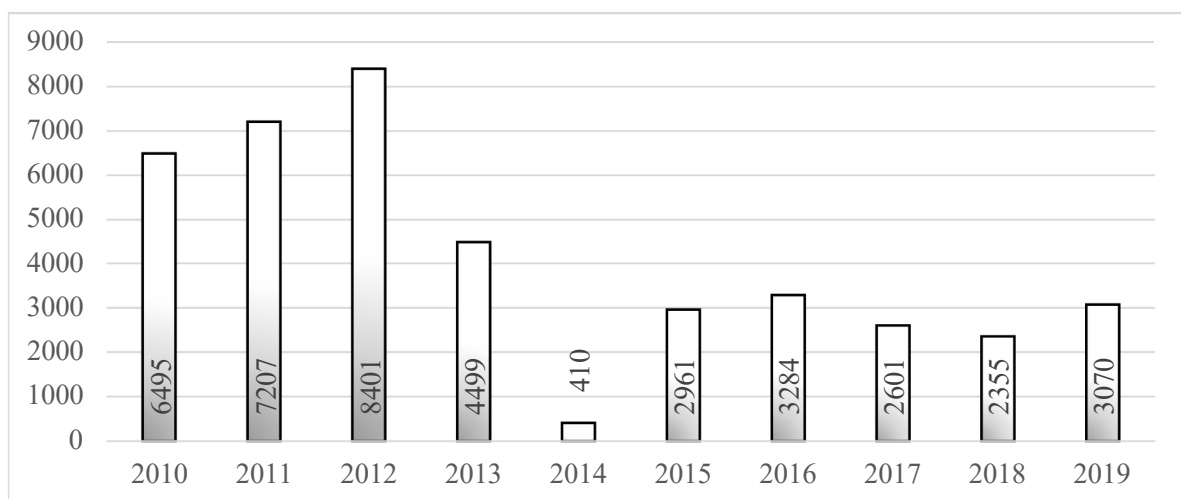

Рис.2.6. Динаміка надходжень прямих іноземних інвестицій в економіку України за 2010-2019 роки, млн. дол. США [39]

Найбільші обсяги надходжень прямих інвестицій на звітну дату (за накопичувальним підсумком) були спрямовані до підприємств промисловості – \$11595,9 млн., оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів – \$5662,5 млн. та у сферу операцій з нерухомим майном – \$4495,7 млн.

При цьому, Україна, за підсумком 2019 року має досить незначну географію країн-інвесторів, ключовим з яких є офшорна юрисдикція - Республіка Кіпр. (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12

**Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України
за країнами світу [39]**

Країни світу	Структура іноземних інвестицій %		
	2013 рік	2016 рік	2019 рік
Австрія	4,8	3,6	3,1
Велика Британія	4,8	5,6	6,1
Італія	0,8	0,7	0,8
Кіпр	30,8	30,8	27,5
Нідерланди	16,4	19,0	22,0
Німеччина	8,7	5,2	5,2
Польща	1,7	2,1	1,8
Російська Федерація	6,0	1,3	3,3
Франція	2,9	4,0	2,0
Швейцарія	2,1	4,3	4,8
США	2,0	2,2	1,5
Інші країни світу	19,0	21,2	21,9
Усього	100,0	100,0	100,0

Водночас, основними складовими припливу іноземного капіталу до України в 2019 р. стали портфельні інвестиції до сектору державного управління – 4,2 млрд дол. США (збільшення припливу на 2,2 млрд дол. порівняно з 2018 роком) та прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – 2,4 млрд дол. США (на рівні попереднього року), портфельні інвестиції до сектору нефінансових корпорацій – 2,1 млрд дол. США (майже з нульового рівня у 2018 р.).

Слабка динаміка прямих іноземних інвестицій в Україні за наявності хронічного дефіциту поточного рахунку є фактором посилення нестійкості

платіжного балансу країни. Адже, зазвичай вони є найбільш стабільним і надійним джерелом фінансування зовнішніх дефіцитів, а їх заміщення іноземними позиками чи портфельними інвестиціями підвищує ризики ліквідності та платоспроможності для реципієнтів, а також валютні ризики та ризики рефінансування боргу.

Іншою тенденцією поточної економічної ситуації в країні є нарощування дефіциту зовнішньої торгівлі товарами, який на початок 2020 року склав \$9,373 млрд. Зокрема, експорт товарів з України за 12 місяців порівняно з аналогічним періодом 2018 р. зріс на 6,3% – до \$45,963 млрд, імпорт – на 6,2%, до \$55,337 млн.

Водночас, значний вплив на сучасну ситуацію в зовнішньоекономічній безпеці є підвищення реального ефективного обмінного курсу гривні за 12 місяців 2019 р. підвищився на 19,1% згідно з європейською практикою, небезпечним показником, що підриває національну конкурентоспроможність, вважається ревальвація з темпом понад 11% за три роки (в Україні з 2017 до 2019 року обмінний курс зміцнився на 31,8%). В наслідок ревальвації гривні знизилась цінова конкурентоспроможність українських виробників, що сприяло уповільненню темпу зростання експорту і підвищенню споживання імпорту. Такі процеси мали своїм наслідком, як нарощування дефіциту торговельного балансу, так і пригнічення економічної діяльності в Україні. З іншого боку, здешевлення імпортової продукції та підвищення реальних доходів населення при ревальвації гривні стали чинниками розширення внутрішнього попиту.

Енергетична безпека країни дає змогу задовольняти потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки. На сьогоднішній день, Україна задовольняє свою потребу у паливно-енергетичних ресурсах за рахунок імпорту. Так, частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави в 1 кварталі 2020 року становила 63,5%, що нижче показника 2019 року 68,20%. Вказане призводить до формування імпортозалежності країни від іноземних

постачальників. Додатково, існує 100% залежність України від закупівель ядерного палива за кордоном. На початок 2020 року частка закупівель Україною ядерного палива у компанії "ТВЕЛ" (РФ) у грошовому еквіваленті становила 56,2%, у «Westinghouse» (Швеція) - 43,8% [32].

Враховуючи викладене, для України пріоритетним завданням в сфері забезпечення енергетичної безпеки є нарощування потужностей «зеленої» енергетики. Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії продемонструвала невелике зростання 4,9% в 2019 році при 4,65 % в 2018 році, що є вкрай низьким рівнем в порівнянні з загальноєвропейським рівнем у 18%. Крім того, у результаті анексії Криму та частини територій Донецької й Луганської областей Україна втратила частину енергогенеруючих потужностей, у тому числі на основі відновлюваних джерел енергії.

Водночас, в наслідок окупації АР Крим з боку РФ Україна була позбавлена доступу до окремих ділянок морського шельфу, на яких здійснювався або планувався початок промислового видобутку енергоресурсів. Так, 2279,2 млн т, або 24,5 % від загальної кількості, початкових потенційних ресурсів вуглеводнів України знаходяться на шельфі Чорного й Азовського морів. Також суттєво обмежили можливості України розпочати видобуток сланцевого газу й шахтного метану, розроблення родовищ яких дозволило б протягом кількох років повністю замінити імпортний російський природний газ [41].

Фінансова ситуація характеризується стійкою динамікою до формування від'ємного значення витрат перед доходами. Стан державних фінансів, в значній мірі залежить від збалансованості державного бюджету. Згідно з міжнародною практикою, допустимий рівень бюджетного дефіциту становить 2–3% від ВВП. Разом з тим, економічні наслідки розповсюдження вірусу COVID-19, станом на вересень 2020 року призвели до падіння цього показника до 8,99% (рис.2.7).

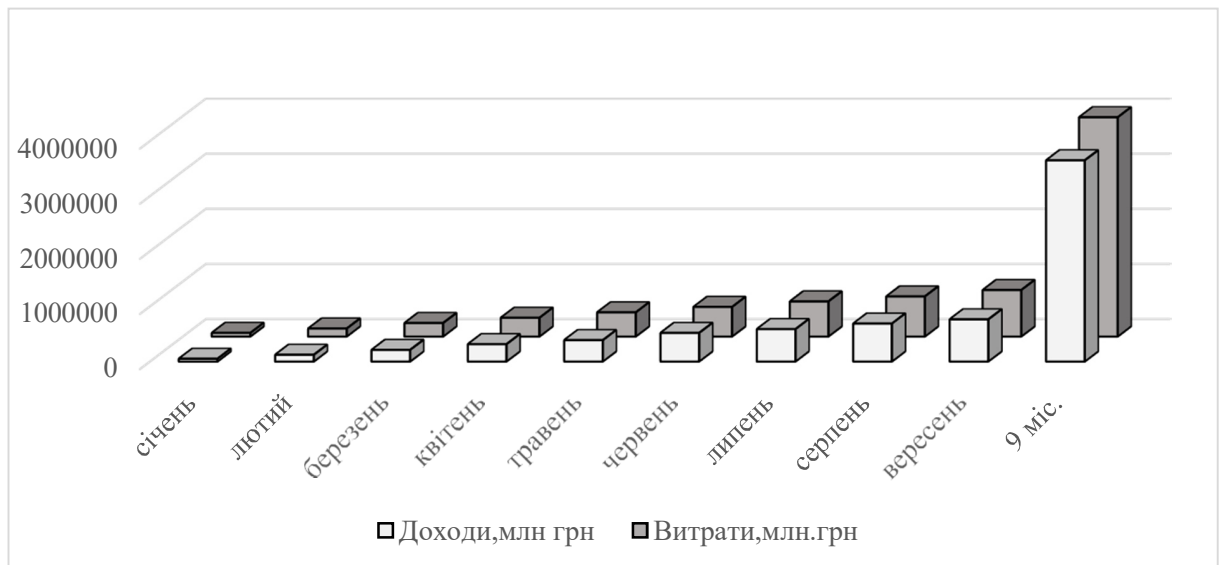

Рис.2.7. Динаміка доходу та витрат Державного бюджету за 9 місяців 2020 року, млн. грн. [39].

Водночас, продовжується критичне накопичення грошової інертної маси у фінансовому секторі. Для прикладу, банками, лише за 13 грудня 2019 року за депозитними сертифікатами НБУ залучено 92,9 млрд грн, що є найвищим показником за роки незалежності. Така політика НБУ продовжується протягом п'яти останніх років з погіршенням динаміки: у 2019 році обсяг залучення грошей на депозитні сертифікати НБУ вже на 72% перевищив відповідний показник 2018 р. Обсяг виплачених банкам відсотків за депозитними сертифікатами НБУ за рахунок емісії протягом останніх п'яти років вже сягнув понад 40 млрд. грн, що майже у 2,5 рази більше, ніж річні видатки Зведеного бюджету на поліклініки, амбулаторії та швидку допомогу. Натомість банки продовжують концентрувати капітал в низькопродуктивних ОВДП Уряду та абсолютно непродуктивних депозитних сертифікатах НБУ. На кінець 2019 року величина таких коштів, склала 23% ВВП, що вдвічі вище за величину працюючих кредитів в економіці — 12% ВВП. Як наслідок, скорочення кредитів в реальну економіку набуло стійкої тенденції, їх частка у ВВП в 2019 р. скоротилася до 25%, а в структурі джерел капітальних інвестицій — до 11% (в рекордні роки відповідні цифри сягали 80% та 15% відповідно). Вказана ситуація стимулює в

свою чергу ситуацію, в якій реальні виробники не в змозі конкурувати за кредитні ресурси внутрішнього фінансового ринку за ставками, які пропонуються депозитними корпораціями.

За такої політики НБУ, комерційними банками за 2019 рік отримано прибуток у розмірі 60 млрд грн, що майже втричі перевищує відповідне значення 2018 р. (20 млрд грн) і є найвищим показником за всю історію банківської системи України. Політика високих процентних ставок НБУ, яка гальмує економічне зростання, є прийнятною для банків, оскільки дозволяє отримувати безпрецедентні прибутки (від вкладень в ОВДП і депозитні сертифікати, надання споживчих кредитів, прихованих комісій, торгівлі валютою тощо) на тлі скорочення кредитування реального сектору економіки [42].

Таким чином, сучасна економічна ситуація в Україні характеризується падінням основних макроекономічних показників, зниженням експорту товарів та послуг, що негативно впливає на соціальну, продовольчу та демографічну безпеку.

2.3. Діагностика загроз економічній безпеці України в сучасних умовах

Сучасний стан в національному економічному безпековому середовищі характеризується збільшенням кількості загроз для нього, у зв'язку з постійною трансформацією внутрішніх та зовнішніх факторів, накопичені за роки незалежності системні макроекономічні диспропорції призвели до значного спаду економічного росту, зниження ВВП, знецінення національної валюти, зростання темпів інфляції та зовнішнього боргу. Водночас, для України визначальним зовнішнім негативним чинником є агресивна політика Російської Федерації, яка супроводжується військовою агресією, що триває на Сході України, окупацією частини української території, а також анексією Автономної Республіки Крим та спрямована на підрив внутрішньої стабільності та економіки

нашої країни. Таким чином, виникає потреба в діагностиці зовнішніх та внутрішніх загроз, та визначення їх негативного впливу на складові економічної безпеки.

В якості інструменту реагування на гібридну агресію РФ проти України на державному рівні було прийнято «Стратегію національної безпеки України», в якій визначено перелік актуальних загроз національній безпеці України. Їх лейтмотивом є дефініція про те, що агресивні дії Росії здійснюються для виснаження української економіки (в тому числі розв'язанні торговельно-економічної війни) і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території. Серед іншого, на державному рівні виокремлено економічний блок загроз державній безпеці України, серед яких основними визначено економічну кризу, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення. Також, до загроз віднесено наявність стало-системних, притаманних трансформаційним економікам загроз, таких як:

- монополюльно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель;
- відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей;
- високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів;
- деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес;
- надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків;
- неефективне управління державним боргом;
- зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття;

- активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій;
- руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії [55, 56].

З огляду на викладене, нами пропонується визначити такі внутрішні загрози економічній безпеці:

- системна криза державних інститутів;
- тінізація економіки;
- корупція;
- низький рівень реалізації науково-технічного потенціалу в економіці;
- високий рівень зношеності засобів виробництва;
- міграційна проблема.

До зовнішніх загроз можемо віднести:

- збройна агресія з боку РФ;
- високий рівень економічних зв'язків з країною-агресором;
- економічна криза, спричинена вірусом COVID-19;
- залежність України від імпорту високотехнологічної продукції;
- високий рівень зовнішнього боргу.

Внутрішні загрози економічній безпеці України мають пролонгований в часі характер, та пов'язані з руйнуванням національної системи господарювання в наслідок комплексу політико-економічних факторів. В сучасних умовах системна криза державних інститутів в нашій державі має найбільший негативний вплив на всі складові економічної безпеки. Неефективність державного врядування, руйнування промислово-виробничого комплексу, вразливість системи влади в цілому та окремих її частин до «захоплення» групами інтересів (т.зв. політичне лобі, в тому числі в сфері економічних інтересів) призвели до того, що Україна опинилася серед країн, шлях якої характеризується вкрай низькими темпами розвитку економіки (14 років з 27,

тобто більш ніж половина часу свого існування, економіка або падає або, як мінімум, не зростає). Рівень інституційних загроз в Україні підтверджується її місцем в глобальному індексі конкурентоспроможності за субіндексом «інституції» протягом останніх років. (таблиця 2.13)

Таблиця 2.13

Рейтинг України за субіндексом «інституції» індексу глобальної конкурентоспроможності [93]

2014-2015 (144 країни)	2015-2016 (140 країн)	2016-2017 (138 країн)	2017-2018 (140 країн)	2018-2019 (141 країна)
130	130	129	118	104
Показники субіндексу інституції за 2019 рік:				
Незалежність судочинства				105
Ефективність правової бази				95
Масштаби корупції				104
Організована злочинність				110
Надійність поліцейських служб				101
Захист права власності				109
Стійкість стандартів аудиту та звітності				118
Врегулювання конфліктів інтересів				85
Стабільність політичних умов для ведення бізнесу				115
Реакція влади на зміни				98
Перспективне орієнтування влади				104

Таким чином, значна кількість складових в Україні, що мають забезпечити формування надійного підґрунтя для функціонування складових економічної безпеки знаходиться на рівні найгірших країн в світі. Причина вказаного полягає у величезному за розміром державному апараті та політизації процесу прийняття управлінських рішень. Для проведення реформування державних інститутів необхідна «політична воля», але у політиці, відповідно, домінують інтереси та олігархату та фінансово-промислових груп, які перешкоджають подоланню, в тому числі, окреслених вище проблем. Вказане має наслідком відсутність інтересу з боку міжнародних інвесторів вкладення коштів в нашу країну, та погіршення умов ведення бізнесу, що спонукає їх звертати увагу на користь суміжних з Україною держав (рис.2.8).

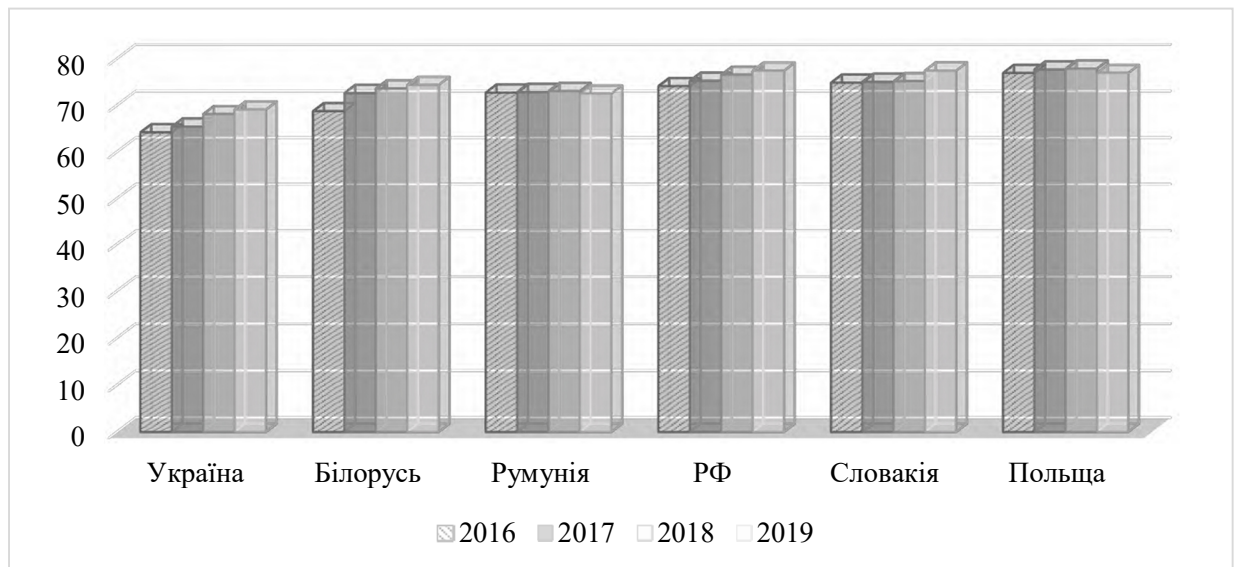

Рис.2.8. Порівняння України з деякими іншими країнами за індексом легкості ведення бізнесу [83]

Зростання «тіньового» сектору в Україні значно перевищує критичні показники, та становлять значну загрозу для економічної безпеки держави. Вказане, призводить до недоотримання державним бюджетом значних коштів у вигляді несплачених податків, сприяє деформації ринкової конкуренції, внаслідок переваг у підприємств тіньового сектору, що застосовують різні схеми з мінімізації податкових платежів. За останніми офіційними даними Національного банку України (дослідження компанії Ernst & Young України оцінює її в 2018 році у 23,8 % від ВВП [40]. Водночас, за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” який полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів (послуг) над загальним обсягом продажу населенню товарів (послуг) усіма суб’єктами господарювання можна припустити, що рівень тіньової економіки в Україні 2019 році становив від 43% від обсягу офіційного ВВП. Тобто офіційна статистика не враховує майже половини обсягу національного ВВП країни. Вказана, корелюється з даними МВФ [87]. Враховуючи те, що ВВП України в 2018 році становив 3558706 млн. грн, сумарні втрати від функціонування тіньового сектору економіки становлять від 940 млрд грн до 1,77 трлн грн. Як побічний ефект -

зростання загального рівня корупції та зниження довіри до державних інституцій.

Україна - є однією з найбільш корумпованих країн Східної Європи разом з РФ (рис. 2.9.) Враховуючи те, що Україна є залежною від рівня зовнішньої матеріальної допомоги, корупція та відсутність належної боротьби з нею є значним фактором ризику у співробітництві з МВФ та іншими кредиторами і донорами України.

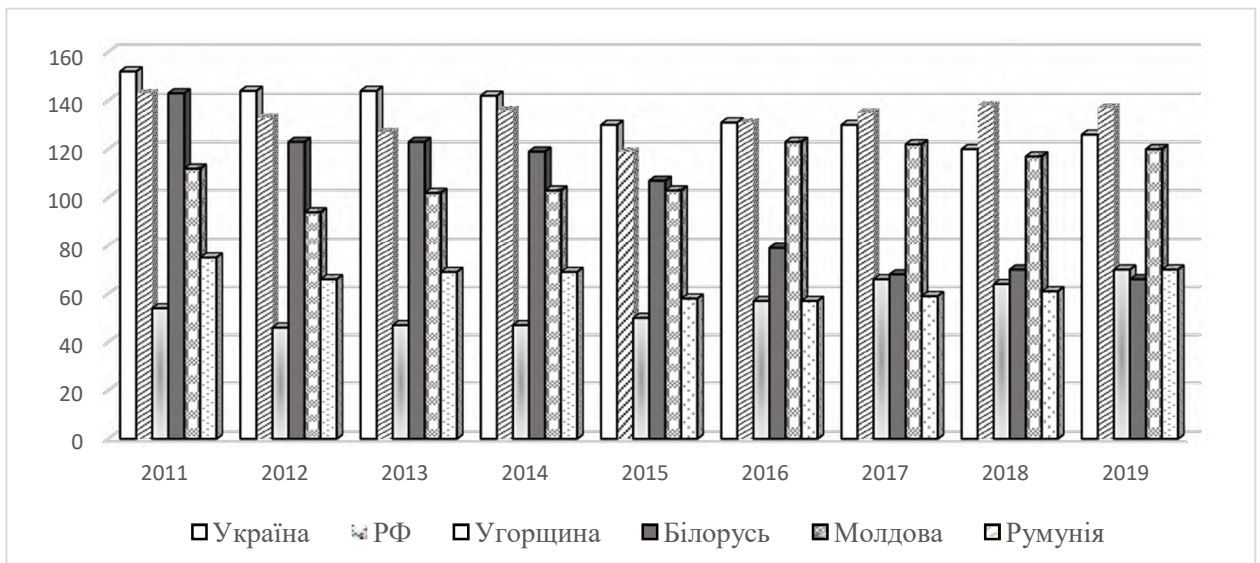

Рис.2.9. Порівняння України з деякими іншими країнами за індексом сприйняття корупції [22]

Високий рівень корупції у державно-управлінській сфері, яка не тільки сприяє викривленню роботи державних органів та дії нормативної бази але й має низку негативних безпосередніх економічних ефектів – «корупційний податок», обмеження та викривлення конкуренції, збільшення транзакційних видатків, відволікання зусиль та часу на непродуктивні дії. Разом з тим, корумпованість силових структур перешкоджає отриманню міжнародної допомоги у галузі безпеки, що є вкрай важливим фактом у протистоянні агресії з боку РФ.

В Україні до початку 90-х років ХХ століття сформовано потужний науково-технічний потенціал європейського рівня. У 1991 році показник виділення бюджетних коштів на потреби науки і технологій досягнув рекордного значення, а саме 3,0% ВВП, що дозволяло здійснювати виробництво

високотехнологічної продукції в сфері приладобудування, авіаційної, космічної, телекомунікаційних галузях. На сьогоднішній день Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» закріплено амбітний показник, що держава забезпечує бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % ВВП України. Однак, на практиці до цього далеко – витрати на науку в Україні знизилися з 0,75% у 2010 р. до 0,47% у 2018 р. Таким чином, він став нижчим, ніж у будь-якій країні ЄС (найгірші результати в країнах Єврозони у Литви-0,64% ВВП та Латвії-0,944% ВВП). Таким чином, в Україні відбувається закріплення сировинної орієнтації економіки, деградація науково-технологічного потенціалу (рис.2.10)

Рис.2.10. Співвідношення витрат на фінансування НДР до % високотехнологічного та сировинного експорту [39]

Високий рівень зношеності матеріально-технічної бази виступає фактором, який консервує сировинний статус економіки (таблиця 2.14). Для прикладу, у 2000 р. ступінь зношеності основних засобів в економіці складав 43,7 %, то у 2009 р. зріс до 60 %, а у 2018 р. – до 77,3 %. У низці галузей промисловості ступінь зношеності основних засобів перевищує 50 %, що свідчить про переважне використання застарілих і неефективних засобів виробництва і знижує конкурентоспроможність української продукції [39].

**Ступінь зношення основних засобів в Україні та окремих країнах
Європи та РФ, % [39], [19]**

Вид діяльності	Україна	Польща	Чехія	Словаччина	Угорщина	РФ	Литва
Усього по економіці	77,3	47,3	41,7	35,5	45,1	48,2	41,6
Промисловість, у т. ч. переробна	64,2 51,4	50,1 47,4	44,3 42,1	36,4 38,5	43,2 41,6	49,5 46,8	42,1 40,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	54,1	59,2	41,6	39,7	41,1	56,5*	38,0
Інформація та телекомунікації	53,4	49,8	36,4	40,6	37,5	-	38,7

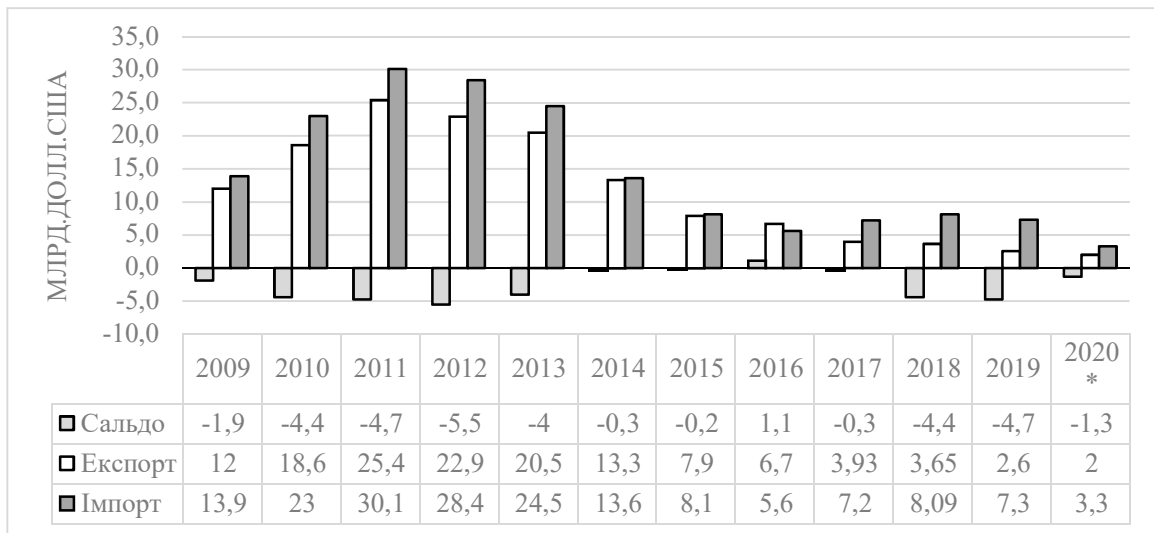
** Дані наведено за видом діяльності «Транспорт та зв'язок»*

Масштаби міграції з України на сьогоднішній день перебувають поза увагою керівництва держави. За різними оцінками за межами України працюють від 2 до 4,3 млн осіб, тобто близько 16% всього працездатного населення, якщо врахувати постійну, сезонну та маятникову міграцію [70], [90]. Головним чином, вказане можна пояснити низький рівень заробітної плати, який значно поступається країнам ЄС. Так, за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України, середня номінальна заробітна плата в Україні в третьому кварталі 2019 року становила 382 євро. У той же час у Латвії цей показник був на рівні 1 091 євро в місяць (у 2,9 разу більший), в Польщі середня зарплата була 1 143 євро (в 3 рази більша), в Чехії – 1 310 євро (в 3,4 разу більша) [43].

Головною зовнішньою загрозою для України розв'язання та ведення щодо нашої країни війни з боку РФ. Гібридна військово-економічна агресія РФ, окрім людських втрат, які не можливо оцінити в економічному плані, завдала нищівного удару українській економіці. В ході окупації АРК та частини Донбасу, було втрачено майно фізичних та юридичних осіб, майно підприємств всіх форм власності, набуто реальних економічних втрат, які включають фактичне падіння

ВВП України. Водночас, наша держава понесла потенційні економічні втрати, які включають можливий, але недоотриманий обсяг зростання ВВП за умови відсутності збройного військового конфлікту на території України. За оцінкою фахівців НІСС сума реальних та потенційних втрат економіки України на 2018 рік становить біля 250 млрд дол. США [23].

Водночас, Україна, попри агресію з боку РФ, ця країна залишається одним з найбільш важливих торговельних партнерів для України (рис.2.11).

Дані за 2020 рік розраховані станом на 1 півріччя

Рис. 2.11 Динаміка торгівлі України з РФ [39]

При цьому, зберігається ряд критичної залежності від імпорту з країни-агресора низки товарів, включаючи нафту та нафтопродукти (в тому числі, дизельне паливо), вугілля, ядерне паливо, комплектуючі, тощо. Різне припинення постачання цих товарів може призвести до ускладнення ситуації в енергетиці, на транспорті, та у інших сферах, що залежать від поставки комплектуючих чи сировини з РФ. Найважливішою статтею експорту до РФ є наразі послуги з транзиту газу. Будівництво «Північного потоку-2» може дозволити Газпрому припинити транзит через Україну, що загрожує втратою до 3 млрд. долл. США щорічних експортних надходжень (близько 3% від ВВП). Також під загрозою експорт машинобудівної продукції, що, у разі екстреного припинення загрожує

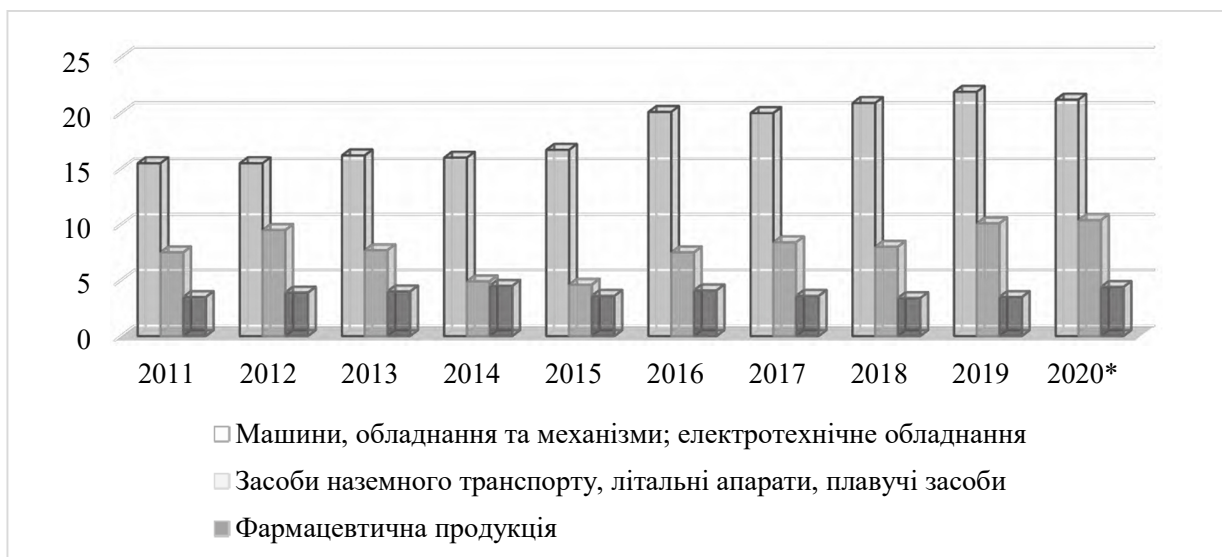
соціальною нестабільністю у місцях розташування машинобудівельних заводів, особливо моно-містах, утворених навколо них, як це сталося у 2014 році.

Економічна криза, спричинена вірусом COVID-19 продовжує наносити тяжкі збитки світовій економіці, що не могло не відобразитися на Україні. Падіння валового внутрішнього продукту (ВВП) України в квітні-червні 2020 року становило 11,4% проти аналогічного періоду 2019 року, а загалом за перше півріччя – воно становило 6,5%. За оцінкою Мінекономіки, спад ВВП за результатами 2020 року прогнозується на рівні 4,8%. Водночас, МВФ поліпшив оцінку падіння ВВП України у 2020 році до 7,2% із 8,2% у червневому прогнозі [88]. Серед основних секторів економіки найбільших втрат від кризи зазнали транспорт, поштова і кур'єрська діяльність (15,8% падіння за сім місяців 2020 року відносно аналогічного періоду попереднього року) і виробництво сільськогосподарської продукції (11,2%). Обсяги промислового виробництва зменшилися на 7,7%, при цьому найбільш постраждалими видами промислової діяльності стали машинобудування, виробництво взуття, поліграфічна діяльність.

В цілому упродовж січня-червня серед основних секторів економіки відбулося зростання лише обсягу обороту роздрібною торгівлі – на 3,0% (зростання на 10,5% у січні-червні 2019 року). Водночас інші види економічної діяльності показали скорочення: сільське господарство – на 18,7% (зростання на 5,8% у січні-червні 2019 року); обсяг вантажообігу – на 19,6% (зростання на 3,4% відповідно), обсяг пасажирообігу – на 55,9% (зростання на 3,0% відповідно); оптовий товарооборот – на 0,5% (падіння на 0,2% відповідно); промислове виробництво – на 8,3% (зростання на 1,3% відповідно); будівництво – на 5,5% (зростання на 25,3%). При цьому за січень-серпень 2020 року товарообіг України склав 64,25 млрд доларів - це на 9,7% менше, ніж за вісім місяців 2019 року (71,5 млрд доларів). Ще одним економічним наслідком стало збільшення рівня безробіття в другому кварталі на 1,3 п.п. – до 9,9% з 8,6% у першому кварталі.

Станом на 3 квартал 2020 року безробітними є 1,7 мільйона українців. Загалом, за оцінками ЄБРР, українська економіка тільки в 2 кварталі 2022 року, може поновити показники 2019 року, за умов відсутності додаткового впливу внутрішніх та зовнішніх факторів. [26].

Значну загрозу для стану економічної безпеки становить факт залежності України від імпорту високотехнологічної продукції, що обумовлює значний рівень чутливості до коливання цін на вказану групу товарів. Пролонгований характер вказаної тенденції (рис.2.12). свідчить про низьку ефективність заходів, що вживаються державою для мінімізації негативного ефекту від зазначеної диспропорції. Враховуючи пост-пандемічні тенденції розвитку світової економіки (зокрема, прискорення процесів цифровізації), та відсутність можливості до їх власного виробництва, загроза збільшення питомої ваги товарів високо та середньо-технологічного рівня у імпорті товарів продовжить залишатися актуальною протягом найближчого часу.

**Дані за 2020 рік розраховані станом на 1 півріччя*

Рис.2.12 Динаміка імпортозалежності за окремими групами товарів [39]

Зовнішній борг є важливішою складовою фінансової системи більшості країн світу, а також складовою механізму економічної стратегії розвитку держави. Безпечний рівень боргу — це такий рівень, при якому держава може

своєчасно і в повному обсязі виконувати свої боргові без проведення реструктуризації цих зобов'язань чи оголошення дефолту, а також здійснювати державні запозичення за прийнятними відсотковими ставками. Фахівці визначають рівні боргу відносно ВВП, які є безпечними для країни та загрожують її дефолтом, для України він складає близько 35% від ВВП. Відповідно до законодавства, за Бюджетним кодексом України, величина основної суми боргу не має перевищувати 60 % фактичного річного ВВП.

Як можна побачити (рис.2.13), з 2014 року Україна почала стрімко нарощувати об'єми зовнішніх запозичень, причому обслуговування отриманих кредитних коштів становить 30-50% від їх суми. Таким чином, значною мірою нівелюється стратегічна мета позик, вигода від залучення яких має перевищувати майбутні виплати.

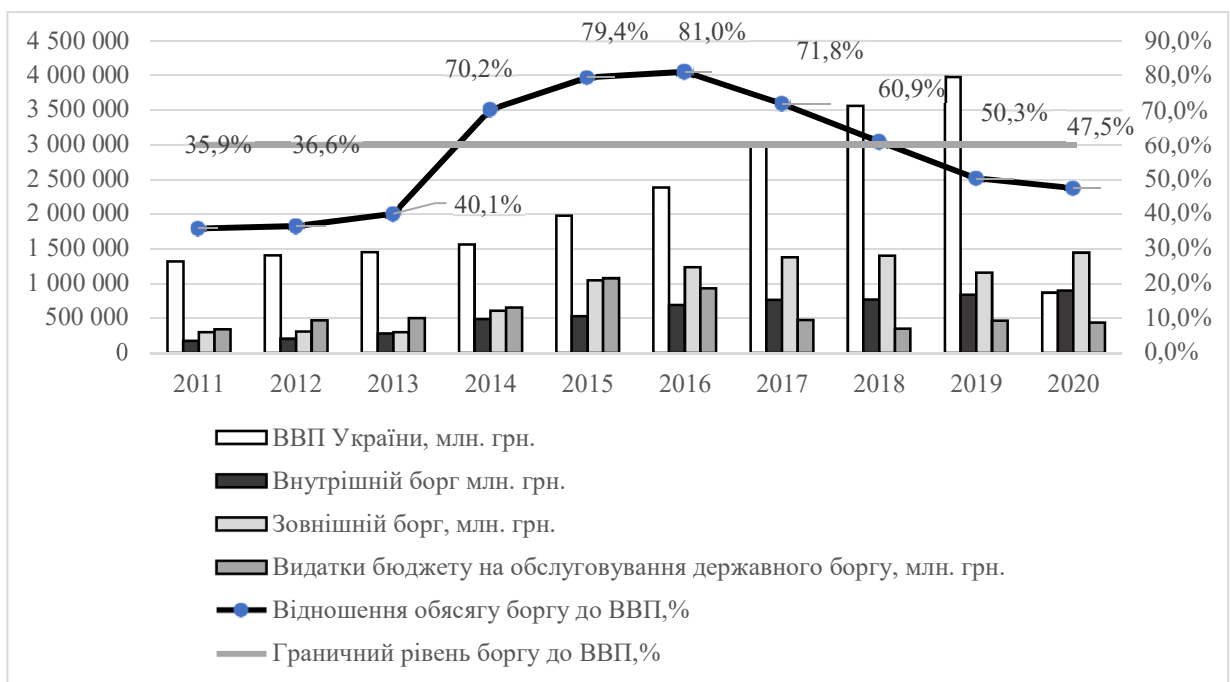

Рис. 2.13 Динаміка зміни рівню державного боргу України [39]

Основною причиною зростання запозичень в нашій країні є неспроможність побудови ринкової економіки з високим експортною складовою, та нецільове використання кредитних коштів, які замість модернізації економіки спрямовуються на забезпечення соціальної сфери. Натомість, в розвинених

країнах світу основна маса запозичень спрямовується на реалізацію масштабних національних проектів, розвитку інфраструктури та перспективних галузей економіки. Найкращим з існуючих методів скорочення державного боргу є зростання обсягів експорту товарів та послуг, які сприяють надходженням грошової маси в країну, як результат – надходжень до бюджету та зміна логіки формування та фінансування соціальних фондів.

Таким чином, в сучасних умовах основними загрозами економічній безпеці є сукупність не вирішених за роки незалежності України макроекономічних диспропорцій, поєднана зі слабкістю основних державних інституцій, а також військово-економічна агресія з боку РФ.

Висновки до розділу 2

За результатом аналізу сучасної економічної ситуації в Україні встановлено факт нарощування кризових явищ, пов'язаних із зниженням обсягів промислового виробництва, збільшенням диспропорцій у зовнішній торгівлі за рахунок привалювання імпорту над експортом. Водночас, негативну динаміку демонструють і основні макроекономічні показники, що знижує рівень життя населення. Зовнішня агресія проти України а також поширення коронавірусної інфекції, критично погіршили динаміку соціально-економічного розвитку, що посилює макроекономічний дисбаланс та погіршило коротко- та середньострокові перспективи економічного зростання. Висока фінансова залежність держави, проблеми внутрішнього характеру й будь-які інші дестабілізуючі фактори стають причинами зниження економічної та, відповідно, національної безпеки. Тому, необхідною умовою для нормального стійкого розвитку країни стає забезпечення захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави.

Із застосуванням закону Парето визначено мінімально-достатню для

об'єктивної оцінки економічної безпеки кількість показників за кожною складовою, які мають міститися в остаточному переліку. Відбір показників до остаточного переліку здійснювався на основі аналізу попереднього переліку з врахуванням їх вагомості в базовій методиці. З метою оцінки економічної безпеки України було зібрано статистичні дані, з використанням яких було визначено значення показників та здійснено їх нормування. В ході проведених розрахунків з'ясовано знаходження більшості показників складових економічної безпеки в небезпечній та критичній зоні.

Проведений аналіз загроз економічній безпеці України свідчить, що без проведення в короткостроковій перспективі (3-5 років) активної модернізаційної та структурної перебудови в економіці, Україна навряд чи зможе довго опиратися тенденціям еміграції та сепаратизму. Очевидно, що допоки Україна бідніша за сусідів, загроза її суверенітету та територіальній цілісності залишається великою. Разом з тим, зважаючи на випереджаюче відносно України зростання світового ВВП, ВВП країн ЄС та основних зовнішньоекономічних партнерів, сировинний характер економіки, її технологічної застарілості, реальною загрозою економічній безпеці України є поглинання її економіки країнами з випереджаючою моделлю розвитку. Має бути переглянута монетарна політика НБУ, змінені акценти на кредитуванні суб'єктів промисловості, з метою їх технічного та технологічного переоснащення, зниження енергоємності та собівартості виробленої продукції та забезпечення її конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Трансформаційні перетворення системи забезпечення економічної безпеки України

Створення та забезпечення сталого функціонування системи протидії загрозам економічній безпеці країни – є одним з ключових факторів забезпечення державної безпеки. Аналіз ефективності її функціонування дає змогу виявити існуючі недоліки, визначити шляхи їх усунення, підвищити ефективність у виявленні, попередженні та припиненні реальних потенційних загроз та ризиків для економічної безпеки держави.

Так, для оцінювання стану ефективності функціонування системи реагування на загрози національним економічним інтересам вітчизняним науковцем Шевченко М.М [80, с. 96-108] запропонував систему критеріїв, за допомогою таких індикаторів як: дієвість (співвідношення запланованих результатів державного реагування з фактичними); економічність (співвідношення ресурсів, які передбачалося витратити з фактично спожитими); якість (міра відповідності фактичних результатів вимогам і очікуванням, що висуваються до них); співвідношення ресурсів і витрат стосовно державного реагування на загрози національним інтересам; престижність професійної діяльності щодо забезпечення національної безпеки; впровадження інновацій.

Цікавим в теоретичному плані є запропонований П.М. Дмитруком підхід до виявлення та реагування на загрози економічній безпеці на регіональному рівні шляхом складання паспорту загроз, який можливо поширити на загальнонаціональний рівень [13]. Дослідником пропонується на першому етапі

виявлення та визначення параметрів загроз економічній безпеці, на другому етапі – моніторинг, прогнозування, кількісна оцінка наслідків загроз економічній безпеці, на третьому – проектна, детальна розробка схеми зниження загроз економічній безпеці, на четвертому етапі - оцінка ефективності механізму державного регулювання економічній безпеці за допомогою системи експертних оцінок (наприклад, за 10-бальною шкалою максимальна оцінка 10, мінімальна – 1). Проведена оцінка має відповідати таким критеріям як: достовірність та обґрунтованість інформації про рівень економічній безпеці; повнота і точність оперативного виявлення чинників, які здійснюють негативний вплив на економічну безпеку; якість техніко-економічного обґрунтування прийнятих управлінських рішень. Вказане за думкою автора, з використанням середньої арифметичної величини, дозволяє оцінювати ефективність функціонування системи загалом, а також того чи іншого її показника. Проте, на нашу думку, запропонований науковцем паспорт загроз є статичним документом, що не відповідає вимогам сучасних реалій, які характеризується високою динамікою змін у всіх сферах життєдіяльності країни. Також, здійснення такої оцінки експертами не враховує функції органів державної влади щодо моніторингу загроз економічній безпеці, зокрема, проведення ними кількісно-якісної оцінки загроз економічній безпеці, прогнозу розвитку, а також уточнення їх ієрархії.

За результатом проведеного аналізу сучасного стану економічній ситуації в Україні, можемо прийти до висновку, що підходи до забезпечення економічній безпеці, на сьогодні є багато у чому застарілими і реалізуються непослідовно. Успішне реформування і вдосконалення цієї системи можливе лише на основі чіткої правової регламентації її складу, структури та функцій. Також система має бути дієво - інтегрованою у систему міжнародної і регіональної безпеки як їх невід'ємна складова. Водночас, не можемо повністю погодитися з думкою окремих науковців, [28] щодо необхідності активізації перенесення досвіду ЄС щодо створення та функціонування системи європейської безпеки у практичну

площину шляхом посилення співпраці з інституціями Євросоюзу та адаптації національного законодавства, оскільки їх політичне, економічне, геополітичне становище кардинально відрізняється від аналогічних в Україні. Безпосередні гібридні загрози та ризики з боку РФ, системні інституційні проблеми пост-радянського минулого, на наше глибоке переконання, є визначальними факторами, що обумовлюють кардинальні відмінності у реформуванні системи забезпечення економічної безпеки. Разом з тим, практика реагування на глобальні загрози, що мають мультиаспектний характер та наслідки (економічні в тому числі, наприклад спричинені COVID-19), може бути застосовано в національному безпековому просторі.

Важливо зауважити, що в Україні державна система протидії загрозам в сфері економічної безпеки перебуває в перманентному стані формування. Зокрема, індикатори стану економічної безпеки мають рекомендаційний характер, та не закладені в жодний документ економічного безпекового законодавства, ігнорується створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері економічної безпеки. Водночас, до тепер не розроблений єдиний документ стратегічного рівня, який визначить правові засади створення та функціонування системи реагування на загрози в економічній сфері, перелік, повноваження, порядок взаємодії суб'єктів її забезпечення, індикатори, їх порогові значення в кількісному та якісному вираженні. Прийнята в 2015 році Стратегія національної безпеки [56] виявилась суто декларативним документом, що не враховував існуючих реалій, положення якого хоча і знайшли відображення у прийнятті документів тактичного плану (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року» [57], Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року» [58] тощо), але не знайшли свого ефективного втілення у життя. Разом з тим, прийняті

цільові програмні документи призводили до розкоординації зусиль із досягнення поставлених цілей та дублювання функцій окремих суб'єктів, формують вибірковий підхід до реалізації програмної мети, за принципом «що змогли, те зробили», розпорошує обмежені матеріальні ресурси. Водночас, в умовах відсутності у відповідальних органів виконавчої влади єдиного розуміння та взаємоузгоджених підходів з протидії загрозам економічної безпеки, визначені у цільових програмах заходи фактично зводяться до простого дублювання прямих функціональних завдань або заходів, спрямованих на вирішення нагальних проблем цих органів та відповідних сфер діяльності.

Враховуючи викладене, основним чинником, що обумовлює відсутність цілісної державної системи реагування на загрози економічної безпеки, на нашу думку, є інституційна слабкість державного стратегічного управління та планування, що обумовлює вжиття заходів реагування на наявні та потенційні загрози у ручному, «пожежному» режимі.

Зазначене, на наше переконання, обумовлено частою зміною геополітичного вектору розвитку України (мультивекторна політика 1991-2004, проєвропейська 2005-2010, проросійська 2010-2013), а відтак, відсутність сталого системного підходу до формування напрямків розвитку державних інституцій, в тому числі, в сфері забезпечення економічної безпеки. Вказане, яскраво демонструє хаотичність у прийнятті керівних нормативних актів, оскільки основні положення затвердженої 12 січня 2015 року «Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” [59], не ґрунтуються на Стратегії національної безпеки України, оскільки остання була затверджена пізніше, а саме 14 вересня 2020 року [55]. В свою чергу, основоположний стратегічний документ – Закон України «Про національну безпеку», прийнятий 21 червня 2018 року [52]. Таким чином, порушена не тільки логіка підготовки та затвердження цих документів, але і штучно створено множинність пріоритетних завдань. Так, проведення структурних реформ Стратегією сталого розвитку, розглядається як передумова

підвищення стандартів життя України, а серед першочергових завдань вказані дерегуляція, розвиток підприємництва і податкова реформа [59], натомість Стратегія національної безпеки, в частині забезпечення економічної складової основним заходом визначає демонополізацію економіки та детінізацію господарських відносин. [55].

На практиці, суб'єкти забезпечення економічної безпеки позбавлені централізованого вектору, що має задаватися Законом України «Про національну безпеку», Стратегією економічної безпеки та відповідними цільовими програмами. Значна кількість суб'єктів, діяльність яких регламентована десятками нормативних актів, є негативним фактором, що унеможлиблює організацію та здійснення системних, адекватних, цілеспрямованих заходів із реагування на наявні та потенційні загрози економічної безпеки.

За такої ситуації, основним принципом реформування сфери забезпечення економічної безпеки має стати принцип системності, який означає, що підсистема економічної безпеки України розглядається як єдиний об'єкт прогнозування і планування. Діяльність її суб'єктів повинна бути націлена на отримання, відповідно до своєї компетенції, інформації щодо сучасного стану та наявності загроз економічній безпеці. Іншим проблемним питанням залишається те, що забезпечення економічної безпеки України дотепер побудоване за принципом реагування на відхилення від безпечних рівнів, тобто використовується методологія пасивного забезпечення безпеки. Отже, заходи реагування на загрози вживаються «post factum», після їх настання. Такий підхід призводить до втрати можливості своєчасного виявлення і відповідного реагування ще на стадії їх зародження. Вказане, ускладнюється ігноруванням суб'єктами забезпечення економічної безпеки прогностичної складової в процесі прийняття тих чи інших рішень. Наприклад, монетарна політика Національного банку України призвела до ревальвації гривні більш ніж на 30% за 3 роки. Відсутність прогнозування економічних наслідків призвела до того, що в умовах

обмежувальних заходів із протидії COVID-19, через безпідставне зміцнення національної валюти, додаткові економічні витрати понесли підприємства-експортери, що в свою чергу негативно відобразилося на виробничих та зовнішньоекономічних індикаторах економічної безпеки.

Враховуючи викладене, вбачається за необхідне проведення наступних заходів:

1. Із залученням представників міжнародних організацій та вітчизняних наукових установ провести аналіз стану системи забезпечення економічної безпеки, з метою визначення її критичних вразливостей, ефективності реагування на наявні та потенційні загрози, необхідності їх трансформації. Зокрема, зазначений підхід застосовується у Великобританії, де Урядовий офіс з питань науки виконує роль незалежного арбітра щодо теоретичних та технічних питань оцінювання ризиків. Експертизу кінцевих результатів оцінки здійснює група вчених - радників [38].

2. Передбачити організацію одночасного зовнішнього (із задіянням представників експертного середовища) та внутрішнього (силами суб'єкта) аудиту стану залученості суб'єктів (правоохоронні органи, органи державної влади та місцевого самоврядування, науково-дослідні інститути тощо) у забезпечення економічної безпеки. Ключовими моментами оцінки мають стати співвідношення повноти та адекватності реалізації законодавчо закріпленого інструментарію до сучасних загроз в економічній сфері, співвідношення бюджетних ресурсів, витрачених на утримання суб'єкта до його рівня впливу на стан економічної безпеки. За результатом проведеного аналізу скоригувати кількісний склад суб'єктів забезпечення економічної безпеки.

3. Прийняти нову редакції ЗУ «Про національну безпеку» в якості базового документу на довгострокову перспективу, в якому на законодавчому рівні визначити поняття економічної безпеки, складові та індикатори, що її характеризують. Доцільним є визначення пріоритетних напрямків забезпечення

економічної безпеки, а також окреслення вичерпного переліку суб'єктів її забезпечення, окреслення їх функцій у прив'язці до складових економічної безпеки. До таких, на нашу думку, доцільно включити не тільки правоохоронні органи, як це передбачено чинним законодавством, але й державні інституції, що здійснюють фінансово-економічну політику: Національний банк України, Міністерство фінансів, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

4. Враховуючи те, що РНБО залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності [54], вважається за доцільне розширення повноважень Головного ситуаційного центру України, який буде акумулювати та узагальнювати інформацію стосовно сучасного стану економічної безпеки України, тенденцій до її погіршення або покращення, зовнішніх та внутрішніх чинників, що на неї впливатимуть, в тому числі, зміни в геополітичному просторі, моніторингу ситуації на зовнішніх товарних та фінансових ринках, відомості щодо стану корупції, організованої злочинності, діяльності вітчизняних фінансово-промислових груп. Вихідні дані для потреб центру мають надаватися міністерствами, НБУ, Держстатом, Нацкомфінпослуг, правоохоронними органами, СЗР (в частині змін в зовнішньому середовищі), органами місцевого самоврядування. За результатом аналізу зазначених даних щоквартально (в разі нагальної потреби – невідкладно), має готуватися аналітична доповідь, яку затверджуватимуть на засіданні РНБО. Безсумнівною перевагою такого підходу є застосування мультиаспектного аналізу широкого кола фахівців, оперативність та динамічність у процесі підготовки пропозицій щодо доцільності внесення корективів в політику забезпечення економічної безпеки, розробку можливих сценаріїв змін у безпековому середовищі, реагування на потенційні та наявні виклики та загрози відповідальними суб'єктами. Разом з тим, реалізація запропонованих заходів не означає, що

суб'єкти забезпечення економічної безпеки мають бути позбавлені функції аналізу безпекового середовища. Навпаки, на нашу думку, плюралізм оцінок дає можливість для отримання більш широкої інформаційно-аналітичної бази, та вироблення на її основі дієвого механізму з реалізації державної політики із протидії загрозам економічній безпеці.

5. Водночас, вкрай важливим кроком є забезпечення зв'язку та взаємної відповідності Закону України «Про національну безпеку» як довгострокового документу, прийнятих на його основі «Стратегії національної безпеки» та «Стратегії економічної безпеки» як середньострокових документів, а також схвалених Кабінетом Міністрів України прогнозів економічного і соціального розвитку України, та відповідних цільових програм в якості короткострокових документів, які матимуть на меті, у разі їх виконання, нейтралізацію окреслених загроз економічній безпеці держави. Разом з тим, необхідно визначити порядок контролю і встановити відповідальність за реалізацію запланованих заходів. Адже як було зазначено, прийняття найкращих за змістом нормативних документів в будь-якій сфері, без виконання їх положень - позбавлена сенсу. Враховуючи те, що в Україні питання оцінювання ефективності виконання документів у сфері економічної безпеки, не передбачено чинними нормативно-правовими актами, вважається за доцільне включення в норми Стратегії економічної безпеки процедури аналізу ефективності реалізації планових завдань суб'єктами забезпечення економічної безпеки, та застосування заходів реагування, у разі виявлення необґрунтованості їх не виконання.

Такий алгоритм може забезпечити гармонійний баланс загальнодержавного та відомчого підходів до формування стратегій розвитку кожного суб'єкта і сектора підсистеми економічної безпеки в цілому. Вказане, окрім організаційного аспекту, є реальним інструментом до зниження рівня загроз економічній безпеці за окремими напрямками. Зокрема, послідовне виконання вказаних програмних документів матиме наслідком забезпечення

інноваційного розвитку та розвитку стратегічно важливих галузей промисловості, які б враховували сучасні глобальні тенденції змін технологічних укладів, та стануть важливим інструментом реалізації національних інтересів в економічній сфері, і призведе до зниження загрози превалювання в структурі експорту сировинної продукції, із подальшою її заміною на високотехнологічні вироби.

3.2. Пропозиції щодо вдосконалення системи оцінки економічної безпеки держави

Забезпечення економічної безпеки держави, без сумніву, є складним організаційним процесом, базисною складовою якого є аналіз сучасного стану її основних елементів. В свою чергу, така оцінка має відповідати критеріям достовірності, повноти, своєчасності та достатності, оскільки відсутність розуміння реального положення національної економічної системи унеможливорює прогнозування її подальшого розвитку, попередження та усунення наявних та потенційних загроз. У зв'язку з викладеним, особливої актуальності набуває визначення методики, що найбільш повно буде умовам сьогодення.

На сьогоднішній день в Україні оцінювання рівня економічної безпеки здійснюється відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 (далі-Методика). Розрахунки здійснюються Мінекономіки двічі на рік на підставі офіційних даних статистичного обліку Держстату, Нацкомфінпослуг, Міненерговугілля, Мінфіну і Національного банку та експертних оцінок, у тому числі рейтингових звітів міжнародних неурядових організацій. Також кожний вид безпеки має вже

розраховане значення вагового коефіцієнта, який використовується для розрахунку субіндексів та інтегрального показника економічної безпеки [39].

Зазначений підхід знаходить критичні зауваження у вітчизняних науковців. Так, на думку Г.Т. Чеховича застосування даних для розрахунку економічної безпеки за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України - це процес із низкою труднощів для аналізу поза економічною сферою, оскільки багато в чому ускладнюється пошук даних, фізично недоступних в офіційній статистиці, затримується розрахунковий процес у зв'язку з великою кількістю проміжних розрахунків, що гальмує кінцевий результат та можливість його аналізу чи порівняння [75]. Для більшої оперативності такого аналізу є потреба в оцінці цього показника доступнішим способом, кінцевий результат якого забезпечить прозорість висновків щодо отриманих даних та можливість їх порівняння.

В свою чергу, О.В. Тимошенко [73] вказує що офіційна методика, при оцінюванні рівня економічної безпеки держави не враховує такі важливі компоненти, як: вплив системи оподаткування (рівень податкового навантаження); показники, які характеризують рівень розвитку страхового, фондового, фінансового ринків. Також, на думку науковця, запропоновані Мінекономіки методи оцінки економічної безпеки шляхом вирахування інтегрального показника є досить складними як з математичної, так і з логічної точок зору, що в цілому ускладнює механізм їх застосування та розробку превентивних заходів щодо запобігання існуючим загрозам у розрізі окремих складових. На наше переконання, визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки втрачає свою актуальність, оскільки високі показники окремої складової в одній сфері не можуть компенсувати слабку продуктивність в іншій. Зазначене, веде до спотворення дійсного уявлення про стан економічної безпеки за окремими напрямками, а отже не забезпечує достатній рівень реагування на реальні та потенційні загрози для неї.

Разом з тим, за допомогою Методики неможливо оцінити фактори, що мають економічний ефект, та впливають на складові економічної безпеки. Наприклад блокування з боку РФ морських портів на узбережжі Азовського моря в період 2014-2018 років призвели до втрат біля 6 млрд. грн, негативно відображаються на зовнішньоекономічній та виробничій компоненті. Іншим прикладом є ігнорування Методикою впливу на економічну безпеку такого чинника як втеча капіталу за кордон з використанням офшорних юрисдикцій. За альтернативним підрахунком міжнародної організації Global Financial Integrity з України протягом 2004-2013 рр. було виведено близько 116 млрд. дол. США, що становить, в середньому 9,4% від ВВП щорічно. Якщо припустити, що подібна тенденція продовжується у порівнянних обсягах, то йдеться приблизно про 9 млрд. дол. США, або 240-245 млрд. грн. щорічно. Показово, що за показником нелегального витоку капіталів з України порівняно з її офіційним ВВП (у співставних цінах та валютному курсі) наша держава за результатами останніх 10 років займає перше місце у світі серед країн, економіки яких визнані ринковими [85].

Іншим показником, який не розраховується за допомогою Методики, є негативний економічний ефект контрабандних процесів. За розрахунками Інституту соціально-економічної трансформації [49] обсяги контрабандних схем складають від 80 до 230 млрд грн на рік, а втрати державного бюджету від недоотримання податків та митних платежів від 25 до 70 млрд. грн. Крім недоотримання державою податкових надходжень до державного бюджету, контрабанда викривляє внутрішню конкуренцію, робить українське виробництво збитковим, створює неможливість виплати конкурентних заробітних плат. А в довгостроковій перспективі призводить до їх банкрутства та втрати робочих місць.

Таким чином, розроблена фахівцями Мінекономіки система оцінки економічної безпеки має численні недоліки, що знижує достовірність результатів

її застосування. Водночас, науковцями проігноровано той факт, що методичні рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими для виконання. Вказане означає, що на сьогодні, в Україні, на законодавчому рівні відсутній перелік нормативно закріплених індикаторів економічної безпеки, а також методика розрахунку їх порогових та оптимальних значень. Вироблені науковцями підходи до вирішення вказаного питання не знаходять свого відображення в програмних нормативно-правових актах, зокрема Законі України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки, Концепції економічної безпеки України. Оскільки, визначення та аналіз показників економічної безпеки, узагальнення, методологічних основ її інтегрального оцінювання мають базовий характер, їх ігнорування на практиці призводить до негативних наслідків. Яскравим прикладом факультативного статусу Методики є той факт, що окремі показники складових економічної безпеки не надаються для оцінки (наприклад децильний коефіцієнт в структурі соціальної безпеки та завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи в структурі зовнішньоекономічної безпеки) відповідальними суб'єктами. Саме відсутність достатньої практичної складової існуючої Методики ми вважаємо за найбільший недолік, оскільки фактично її використання зведено до оперування розрахованими показниками в науковій літературі. Таким чином, виникає структурна диспропорція між теоретичною базою досліджень проблем економічної безпеки та застосування її результатів органами виконавчої влади (міністерствами, відомствами) в їх повсякденній діяльності.

Інший проблемний аспект полягає в тому, що існуюча Методика оперує такими поняттями як мінімальний, критичний, небезпечний, незадовільний, задовільний, оптимальний рівень показника [39]. Таким чином, порогові значення стану економічної безпеки не прив'язані до наслідків, які за ними слідує та об'єктів (економічна та соціальна сфера), на яких вони впливатимуть.

Недостатня репрезентативність показників, в даному випадку, тягне за собою неможливість вжиття суб'єктами владних повноважень адекватних та дієвих заходів реагування.

Критичне зауваження, на нашу думку, викликає інформативність обраних для оцінки індикаторів та одиниць їх виміру. Зокрема, значна кількість складових економічної безпеки розраховується за величиною «відсоток від ВВП», наприклад питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у % до ВВП. У вказаному випадку значення показника не корелюється з кінцевою метою – вирішення конкретних завдань економіки, яке натомість заміщується на дотримання якихось пропорцій. Подібні показники відображають монетаристський підхід до управління, який передбачає, що основним інструментом управління складною соціально-економічною системою є виділення фінансування в певних пропорціях або обсягах. Також зазначимо, що зі 128 індикаторів на показники «Фінансової безпеки» припадає 32, або рівно 25%, а на показники «Виробнича безпека» вдвічі менше – 16, або 12,5%. При цьому до останніх включено такі спірні з точки зору їх репрезентативності показники, як середній річний надій молока від однієї корови (кг), середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі – ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості деяких країн Європи (%), різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, а також індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів. Таким чином, сучасна система індикаторів за складовими економічної безпеки, яка застосовується для визначення інтегрального індексу, орієнтована переважно на показники розвитку торгівлі та фінансової безпеки, а не на розвиток реального сектора економіки, від якого залежить покращення практично всіх торгових та фінансових показників.

Аналізуючи можливості до зміни системи оцінки економічної безпеки держави слід пам'ятати, що вона, серед іншого, є відображенням актуальних політичних пріоритетів з управління економікою, та фактично віддзеркалює

поставлені вищим керівництвом держави управлінські задачі щодо її функціонування, із чого випливає обґрунтованість включення таких показників і критеріїв до переліків для моніторингу та оцінки. Саме тому, на нашу думку, існуюча методика лише поверхнево оцінює вплив тіньової економіки на стан економічної безпеки в Україні, оскільки боротьба з нею ведеться лише шляхом прийняття програмних документів, що мають декларативний характер (що підтверджується різницею між офіційними показниками 23,8% проти 44,8% за оцінками МВФ). Зокрема, під час оцінки негативного впливу тіньової економіки не розраховуються, тіньова заробітна плата, виведені із економіки України за тіньовими схемами валютні кошти, тіньова зайнятість, обсяг обігу кримінальних грошей, тіньове проміжне споживання, втрачені бюджетні надходження у вигляді податків та зборів.

В контексті обраного Україною європейського вектору розвитку, імплементація міжнародних методик визначення показників економічної безпеки є важливим етапом інтеграції нашої держави в Євросоюз, що в свою чергу має наслідком визначення додаткових складових її стану. Нажаль, на сьогоднішній день Методика не враховує негативний вплив на економічну безпеку держави таких складових як корупція та низька ефективність діяльності державних інституцій, що зазвичай використовуються європейськими та міжнародними організаціями. Зокрема, одним з найбільш репрезентативних методів оцінки є визначення індексу глобальної конкурентоспроможності, що здійснюється Всесвітнім економічним форумом [93]. Конкурентоспроможність країни означає певний рівень її продуктивності, який визначає відповідний рівень добробуту населення, прибутків від інвестицій, характеризує потенціал зростання економіки у довгостроковій перспективі. Цікавим є те, що вказана методика, серед іншого оцінює стан інституцій в державі, зокрема: рівень корупції, рівень державного регулювання, ефективність правової бази, прозорість бюджету тощо. Стан державних інституцій хоч і не відноситься напямучо до економічних

показників, проте має значний опосередкований вплив на них, оскільки визначає умови, в яких функціонує економічна система України. Нажаль, за результатами 2019 року Україна посіла 104 місце з 141 країн за ефективністю функціонування інституцій, що свідчить про системні проблеми у функціонуванні державного апарату, ефективності прийнятті рішень у сфері економіки, стимулювання та розвиток підприємництва як рушійної сили економічних зрушень на рівні держави. Водночас, в сучасних наукових колах, критично сприймається адекватність використання методик розрахунку економічної безпеки держави на основі оцінок міжнародних організацій. Зокрема В.М. Вареник наголошує, що методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України розроблені саме з урахуванням специфіки України, а методика за індексом глобальної конкурентоспроможності є уніфікованою для всіх країн світу, незважаючи на рівень розвитку, специфіку та особливості кожної країни [6]. В свою чергу хочемо зазначити, що національна економіка не існує у вакуумі, а є частиною регіональної європейської економіки, а отже співставлення показників індикаторів економічної безпеки з країнами Центральної та Східної Європи-членів ЄС дозволить сформулювати систему орієнтирів, для досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС.

Враховуючи викладене, вбачається за доцільне проведення трансформаційних перетворень системи оцінки економічної безпеки України за наступними напрямками:

1. З метою забезпечення логічного упорядкування показників елементів економічної безпеки пропонується їх побудова в якості інформаційно-аналітичного документа. Для дослідження динаміки зміни показників доцільно проводити їх співставлення у натуральних цифрах та відсотках за останній рік із сучасними значеннями. При цьому відслідковування змін має супроводжуватись аналітикою стосовно факторів (з розподіленням на позитивні та негативні) що вплинули на зміну показників, а також наслідків як для досліджуваного елемента,

так і суміжних складових економічної безпеки. Також, обов'язковим є надання прогнозу зміни основних макроекономічних показників, виходячи із їх сучасного положення, строком на 6 місяців. Вказане, дозволить перевести до практичної площини розрахунки щодо стану економічної безпеки, які на теперішній час мають інформаційний та методичний характер. Слід зазначити, елементи зазначеного підходу використовуються Мінекономіки при підготовці макроекономічного огляду [42], а також частково реалізовано у доповіді за результатами Першого добровільного національного огляду щодо Цілей сталого розвитку в Україні [59]. Водночас, одним з ключових факторів, що дозволить удосконалити процес оцінки економічної безпеки України є закріплення на законодавчому рівні Методики, тим самим трансформувавши її від факультативного документу, що має лише рекомендаційний характер, та жодним чином не впливає на здійснення органами державної влади своїх функцій в економічній сфері, до керівного нормативно-правового акту.

2.3 Метою спрощення процесу оцінки стану економічної безпеки пропонується введення рейтингового ранжування показників її складових. Зокрема, із застосуванням методу експертних оцінок має бути визначено співвідношення натуральних показників (статистичних даних), їх процентного вираження, із рейтингом від 1 (критичний рівень) до 10 (оптимальний рівень). При цьому, з метою виправлення недоліків існуючої Методики, кожний щабель має містити опис функціонального стану, а також наслідки перебування показника на конкретній рейтинговій позиції для економічної безпеки держави. Водночас вагові показники, які обумовлюють таке ранжування, мають переглядатися щорічно, для врахування зміни в геополітичному середовищі, загальносвітовому та європейському економічному просторі, трансформацій обумовлених політичними рішеннями, (проведення реформ, імплементація міжнародних економічних угод) тощо. Схожа система, побудована на використанні експертних оцінок та кількісних показниках, використовується,

серед іншого Урядом Нової Зеландії. Зауважимо, що запропонована методика сприятиме зниженню рівня суб'єктивізму, оскільки крім експертних оцінок використовуються ще статистичні показники. Враховуючи необхідність застосування специфічних знань при формуванні множинності показників окремих складових економічної безпеки, з метою забезпечення їх достатності та повноти відображення сучасного стану індикаторів (нормативні показники достатності вживання харчових продуктів в структурі продовольчої безпеки, розрахунку рівня тіньової економіки в макроекономічній безпеці тощо) вбачається за доцільне залучення до процесу формування показників спеціалістів Міністерства охорони здоров'я, представників правоохоронних органів тощо.

3. З метою забезпечення більшої репрезентативності, врахування європейського та світового досвіду в оцінюванні рівня економічної безпеки пропонується імплементувати до національної Методики показники щодо рівня корупції в державі у прив'язці до її економічних наслідків для економіки України. Згідно з дослідженням МВФ [87], країни з нижчим рівнем корупції отримували в середньому на 4% ВВП більше податкових надходжень, ніж країни з вищим рівнем корупції, а це за нашими розрахунками біля 6 млрд. дол. США ВВП України за 2019 рік, що наприклад вдвічі перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій в нашу державу за аналогічний період. Іншим важливим трансформаційним аспектом має стати конкретизація впливу тіньової економіки на стан економічної безпеки України. Врахуванню мають підлягати не лише її відсоткові значення відносно офіційної економіки, але і кількісні показники тіньових заробітних плат, об'єм вимивання за тіньовими схемами грошових коштів, обсяг грошових коштів, що циркулюють в кримінальній сфері (торгівля наркотиками, зброєю, фінансові піраміди). В контексті боротьби з вимивання грошей з економіки України, на державному рівні пропонується прийняття проекту Закону про податковий суверенітет України та офшорні компанії, який на теперішній час досі перебуває на розгляді у Верховній Раді України [53].

4. У зв'язку з тим, що наявний в державі рівень оподаткування напряму впливає на наповнення Державного бюджету, пропонується при визначення стану економічної безпеки держави включити показник щодо визначення індексу податкового навантаження та його вплив на стан (позитивний чи негативний) економічних процесів.

3.3. Напрямки державної економічної політики з поліпшення критично важливих показників економічної безпеки України

Одним з найбільш актуальних питань у забезпеченні економічної безпеки держави є визначення шляхів та напрямків, що дозволять покращити сучасний стан як її окремих показників, так і системи в цілому. Зважаючи на те, що економічна безпека держави є складовою національної безпеки, зазначена діяльність має організовуватись на рівні центральних органів влади: Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, шляхом проведення системних довготривалих організаційних, правових, економічних заходів. Проведений нами аналіз сучасного стану складових економічної безпеки свідчить про необхідність негайної уваги до них з боку держави, оскільки саме системне та пролонговане ігнорування факту необхідності трансформаційних перетворень є ключовим фактором їх загрозливого становища (додаток Б).

Виробнича безпека.

Одним з найбільш важливих напрямків державної економічної політики в сфері забезпечення економічної безпеки, особливо в контексті кризових явищ, спровокованих пандемією COVID-19, є відновлення національної промисловості, як ключового фактору економічного розвитку країни, що неможливе без залучення кредитних ресурсів. Нажаль, в умовах загальносвітової економічної рецесії вкрай складно розраховувати на пожвавлення надходжень у вигляді інвестицій з-за кордону. Іноземним інвесторам потрібні стабільні ринки збуту

(ємкий внутрішній ринок або надійні зовнішні ринки), високоякісна інфраструктура та гарантовані права власності. Водночас, вказаний ресурс було акумульовано банками, в наслідок недалекоглядної політики Мінфіну (розміщення ОВДП під реальну відсоткову ставку у 8,2%) та Нацбанку (розміщення депозитних сертифікатів під 16-18%, та залучення на січень 2020 року більше 180 млрд. грн.). Таким чином, була створена ситуація, за якої банківські установи через прорахунки в плануванні державної економічної політики були позбавлені мотивації щодо інвестування та кредитування підприємств реального сектору економіки, зокрема промисловості. Іншою причиною низької кредитної активності банків є ретроспективна ситуація 2015-2016 років, коли багато банків через видачу ризикових кредитів були виведені з ринку. На нашу думку, з метою зниження витрат на обслуговування залучених кредитних коштів, вбачається за необхідне зниження відсоткової ставки за депозитним сертифікатами НБУ до 11-12%, а також підтримання наявної на жовтень 2020 року облікової ставки за ОВДП на рівні 6%, що в перспективі матиме наслідком зниження кредитних ставок для населення з боку комерційних банків. Проте вказане неможливе без перегляду НБУ структури кредитів: адже на розмір виплат за споживчими позиками більшою мірою впливають комісійні, страхові платежі та інші умови. Як наслідок – гроші вартують позичальникам у 36-60% річних, що робить їх не засобом для розвитку виробництва, значним фінансовим тягарем. Такий стан речей унеможливорює використання суб'єктами господарювання кредитних коштів для оновлення зношених основних фондів, та проведення технічної модернізації виробництв. У зв'язку з викладеним, Уряду та НБУ пропонується розглянути питання щодо зниження відсоткових ставок за кредитами, що позичаються з вищезазначеною метою. Водночас, в якості додаткової умови, з метою зниження потенційних ризиків, доцільно розглядати закупівлю основних засобів (за можливістю) в українських виробників або

постачальників. Вказане, додатково стимулюватиме вітчизняний виробничий сектор економіки, та забезпечуватиме рух державних коштів в середині країни.

Також, з метою поживлення кредитування банками економіки, держава має взяти на себе роль гаранта при поверненні отриманих бізнесом і громадянами кредитів (як позитивний приклад, запроваджена Урядом кредитна програма “5-7-9%” для малого та середнього бізнесу).

Зовнішньоекономічна безпека

В структурі зовнішньоекономічної складової економічної безпеки державою мають якнайшвидше бути вжиті заходи щодо зміни структури вітчизняного експорту, що має яскраво виражений сировинний характер. Модернізація промислових підприємств, орієнтованих на виробництво високотехнологічної продукції, з підвищенням питомої ваги наукоємних галузей, та зменшенням енерго - та ресурсоемності продукції є ключовими факторами вирішення цього завдання. Логічним кроком, є пріоритетна підтримка підприємств, що здійснюють виробництво товарів та послуг, з орієнтованих на експорт. Парадоксально, проте, в Україні рівень оподаткування зазначених підприємств складає: у нафтопереробній галузі-86%, в автомобілебудуванні-83%, в хімічній промисловості-60%, харчовій промисловості-59%, у фармацевтичній промисловості-55%. Натомість протилежною ситуація є в сировинних галузях: добування нафти і газу-11%, добування вугілля-8%, металургійне виробництво-7%, сільське/рибне/лісове господарство-5%, розробка кар’єрів-3%. Таким чином, податкова система штучно стимулює сировинні галузі економіки. У зв’язку із викладеним, з метою досягнення швидких позитивних зрушень в цій площині, нами пропонується негайний перегляд наявного рівня оподаткування, з внесенням змін до Податкового кодексу України.

Соціальна безпека.

Разом з тим слід зазначити, що в умовах введення карантинних заходів, особливої уваги з боку держави потребує соціальна складова економічної

безпеки. У відповідь на збільшення питомої ваги безробітних, з метою зниження навантаження на соціальні державні фонди, нами вважається за доцільне залучення вказаної категорії осіб до національних програм, щодо будівництва доріг, об'єктів транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури в рамках загальнонаціональної урядової кампанії «Велике будівництво». Іншим кроком, має стати впровадження на державному рівні нових програм професійного навчання/перепідготовки кадрів для отримання навичок в сфері електронних технологій, роботи з електронними банками даних, устаткуваннях, програмних комплексах тощо. Так, за оцінками Мінекономіки, у випадку розвитку цифровізації економіки за трендом, який склався в останні роки, у 2021-2023 роках внаслідок адаптації технологій автоматизації зростатиме попит на фахівців з цифровізації в таких галузях як «Транспорт», «Переробна промисловість» та «Сільське, лісове та рибне господарство», де потенціал автоматизації за оцінками McKinsey Global Institute дорівнює близько 60 відсотків [60]. Зазначене, на нашу думку, може слугувати позитивним фактором для зниження відсотку трудової міграції з України, оскільки запроваджені в більшості країн ЄС обмежувальні заходи значно ускладнюють виїзд громадянами за кордон, що спонукатиме їх до пошуку роботи в середині нашої держави.

Водночас, потребує розширення фінансування політика підтримки працівників підприємств, зупинених на період карантину, оскільки встановлена допомога по частковому безробіттю з обмеженнями у розмірі мінімальної заробітної плати є недостатньою не компенсує втрачених доходів.

В контексті позитивного впливу на соціальну компоненту економічної безпеки необхідно переглянути статті видатків Державного бюджету, пов'язані з соціальним захистом які складають 4.9% від ВВП. Соціальні та пенсійні витрати підлягають верифікації та електронного врядування шляхом створення на базі Єдиного демографічного реєстру України - загальнодержавного реєстру отримувачів соціальної допомоги з метою справедливого та ефективного

перерозподілу наявних ресурсів. У зв'язку із значним віковим розшаруванням населення в Україні, державою як найшвидше має бути розпочато заходи до переведення економічно активного населення від солідарної до накопичувальної системи. При цьому, з метою уникнення соціальних вибухів, поширення протестних настроїв, спекулювання з вказаної теми, важливим є проведення роз'яснювальних промоакцій, направлених на адекватне сприйняття громадянами подібних кроків.

Енергетична безпека.

Підтримання прийняттого стану енергетичної компоненти економічної безпеки України є ще одним важливим аспектом діяльності органів державної влади. Подолання критичної залежності від імпорту нафти та нафтопродуктів (70% нафта, 80% дизельного палива) на нашу думку може бути подолане шляхом модернізації об'єктів нафтопереробних потужностей. На сьогоднішній день, з 7 нафтопереробних заводів в Україні працюють лише два: Кременчуцький НПЗ (ПАТ «Укртатнафта»), потужністю переробки 18,6 млн т нафти на рік та Шебелинський газопереробний завод (ПАТ «Укргазвидобування»), потужністю 1 млн т. В той же час Одеський, Херсонський, Дрогобицький, Лисичанський НПЗ прямо чи опосередковано перебувають у власності компаній з РФ (але при цьому їх промислові потужності законсервовано), що слугує додатковим інструментом впливу країни-агресора на економічну безпеку України. Вказане обумовлює необхідність звернення України до міжнародних судових інстанцій, з метою ініціювання питання щодо повернення вказаних підприємств у державну власність. З метою зниження рівня імпортової залежності за домінуючим ресурсом (газу), необхідне застосування комплексного підходу, що передбачає: по-перше інтенсифікацію розвідки та освоєння власних газових родовищ, які складають 1,1 трлн м³ (друге місце в Європі) [82] по-друге у зв'язку із тим, що розробка родовищ потребує вартісних технологій, необхідно передбачити спрощення процедур доступу інвесторів до розробки надр (прийняття нового

кодексу про надра, прискорення і спрощення процедури видачі ліцензій), а також забезпечити зниження ренти на видобуток корисних копалин на період часу, доки Україна не зможе покращити сучасний показник у 36,4% до рівня, що не перевищує 15%. Покращення значень щодо залежності від імпорту ядерного палива може бути досягнуте шляхом організації виробництва ядерного палива і його компонентів на базі національних ресурсів, що може бути реалізовано до 2024 року [32].

В контексті зниження залежності вітчизняних ТЕС доцільним є їхнє технічне переоснащення на використання вугілля марок інших вугільних басейнів України, та, в якості альтернативи - біопалива.

Продовольча безпека.

На сьогоднішній день, враховуючи зниження доходу значної кількості населення України, важливим завданням органів державної влади є втручання в процеси ціноутворення на ринку продуктових товарів, та впровадження контролю за вартістю мінімального продуктового кошику та продуктів загального вжитку (хлібу, молока, яєць, борошна, круп, макаронних виробів). Для цього, Урядом, має бути передбачено запровадження компенсаційних витрат для виробників, з метою запобігання виникнення спекулятивних проявів, унеможливлення настання товарного дефіциту а також зростання соціальної напруги.

Макроекономічна безпека.

Покращення показників макроекономічної безпеки може бути досягнуто шляхом вжиття на державному рівні першочергових заходів щодо боротьби з тіньовою економікою. Найпростішим засобом, на нашу думку, є зниження податкового навантаження на бізнес, оскільки при їх легальній сплаті діяльність підприємств стає нерентабельною. До посилення економіки може призвести як модель з низьким оподаткуванням (Сінгапур, Ірландія, США, Гонконг, Швейцарія), так і з високим податковим навантаженням (Норвегія, Франція,

Бельгія, Нідерланди, Німеччина). Однак в умовах слабких інституцій, корупції, мінімального захисту приватної власності, має сенс зменшити податкові ставки принаймні на час проведення реформування інституцій.

В Україні податкове навантаження на рівні Польщі, Іспанії, Нової Зеландії чи Канади, однак економіка, інституції, ступінь розвитку громадянського суспільства та кваліфікація менеджменту на значно нижчому рівні. Менша податкова ставка може підвищити прибутковість бізнеса й мотивувати компанії до сплати коштів до бюджету. Іншим інструментом є зниження кількості податків. Для прикладу в Грузії, після зменшення кількості податків з 22 у 2004 до 6 у 2008 та зниження відсоткової ставки, частка податків у ВВП зросла до з 20% до 24%. Позитивного впливу також можна досягти за допомогою зменшення долі в структурі ВВП прямих податків, а також збільшення податків на землю та нерухоме майно, які є більш стійкими до можливих маніпуляцій.

Нагальною потребою є інституційна реформа податкових та митних органів, та зниження можливості їх безпідставного втручання у діяльність суб'єктів господарювання.

Іншим важливим напрямком є зниження енергоємності ВВП України шляхом модернізації та оновлення основних засобів виробництва. Зазначене, набуває особливої актуальності в контексті коливання на міжнародних ринках цін на нафту та газ. У разі зростання світових цін на енергоносії на 5 відсотків зростання собівартості промислової продукції становить 0,4 відсоткового пункту, що може призводити до уповільнення економічного зростання держави на рівні 0,26 відсоткового пункту. Вказане означає зменшення резервів для фінансування проектів розвитку в найбільш енергоємних галузях економіки, послаблення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках, зниження купівельної спроможності населення, збільшення боргів побутових споживачів, а також прискорення інфляції. Восени 2018 року Мінекономіки оцінило втрати економіки

України через низьку енергоефективність у майже 1,5 млрд. дол. щорічно, або один транш кредиту МВФ [77].

Зазначене потребує ухвалення національних цільових показників з енергоефективності, введення обов'язкового енергоаудиту з боку держави на підприємствах з найвищою енергоємністю: хімічної, металургійної, переробною промисловістю. Впровадження енергоощадних технологій на підприємствах має бути забезпечене з одного боку низьковідсотковими «зеленими» кредитами, з іншого боку введенням штрафних санкцій з боку профільних міністерств за перевищення введених нормативів.

Фінансова безпека.

Зміцнення фінансової безпеки в сучасних умовах полягає у зменшенні боргового навантаження на економіку. За останні 5 років первинний профіцит державного бюджету направлявся на обслуговування державного боргу України (внутрішнім та зовнішнім кредиторам) — оскільки витрати на обслуговування боргу були постійно вищими за дефіцит бюджету і становили близько 9% ВВП. Іншим фактором є активізація в сучасних кризових умовах інвесторів, які вкладали кошти в ОВДП за завищеними відсотками (15-20% річних) щодо їх продажу на вторинному ринку. Таким чином, створюється проблема для рефінансування державного боргу і нових розміщень ОВДП. За вказаних умов, на нашу думку НБУ доцільно в рамках затвердженого обсягу бюджетного фінансування здійснювати купівлю вільних ОВДП з метою зменшення подальших виплат за відсотками. З метою упорядкування процесів державних запозичень, розроблені цільові Стратегії управління державним боргом мають бути трансформовані з не короткостроково - середньострокових документів на довгострокові з економічним обґрунтуванням необхідності та структури внутрішніх і зовнішніх державних запозичень, джерел погашення заборгованості відповідно до наявних песимістичних прогнозів економічного розвитку держави.

В умовах економічної кризи Україна має достатньо вузький фіскальний простір та нестійку грошово-кредитну систему для забезпечення мінімального рівня функціонування фінансової компоненти економічної безпеки, що обумовлює необхідність для Уряду розглядати варіанти застосування жорстких економічних заходів. Одним з таких, на нашу думку, має стати часткова трансформація наявної системи оподаткування в частині підвищення в ній ролі великих підприємств, корпорацій та холдингів. Зокрема, в сучасних кризових умовах, нами пропонується підвищення екологічних податків а також податку на прибутки, що дозволить знизити ризики самоліквідації підприємств малого та середнього бізнесу. Паралельно, потребує розроблення та підготовка до імплементації заходи щодо обмеження експорту капіталу, посилення контролю за операціями на валютному ринку, впровадження програми викупу активів на ринку Національним банком України.

Іншим заходом має стати внесення змін до Стратегії національної безпеки України та Стратегії управління державним боргом щодо інвестиційного напрямку державних позик. Тобто, запозичені кошти в обов'язковому порядку мають бути спрямовані на здійснення інвестицій в високоліквідні галузі економіки, в результаті чого дохідність буде вище за відсоткові ставки залучення коштів. Водночас, вбачається за доцільне в якості пріоритетного напрямку державної боргової політики віддавати перевагу внутрішнім позикам, які сприятимуть розвитку внутрішнього ринку позичкових капіталів.

Паралельно Україною, в умовах обмеженості фінансових ресурсів мають вживатися заходи із відтоку капіталу до офшорних юрисдикцій. Зазначене потребує в значній мірі наявності політичної волі керівництва вищих органів державної влади. Зокрема Верховній Раді України доцільно на законодавчому рівні закріпити зобов'язання фізичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність обов'язкового разового декларування, що дозволить визначити вихідні позиції його майнового стану. Також Україною мають бути ратифіковані

процедури автоматичного обміну фінансової та податкової інформації за міжнародним стандартом CRS (Common Reporting Standard). Логічним подальшим кроком є приєднання України в якості повноважного члена до Організації економічного співробітництва та розвитку, яка за впливом належить до трійки провідних світових економічних установ, поряд з МВФ та Світовим банком. Поряд з цим, на національному рівні доцільно ініціювати внесення змін до Кримінального кодексу України щодо порушень у сфері ПДВ, ухилення від сплати податків (включення до положення статті форми сприяння у вигляді організації, консультації процесу уникнення від оподаткування).

Висновки до розділу 3

Визначено, що функціонуюча на сьогодні в Україні система забезпечення економічної безпеки демонструє інституційну слабкість, та не здатна ефективно виконувати основну функцію-виявлення та протидію загрозам. Серед головних причин цього можемо визначити порушення логіки прийняття керівних нормативно-правових актів, які мають взаємні протиріччя, та формують реакційну за своєю суттю систему, що не здатна виконувати упередження наявних та потенційних загроз, а також відсутність конкретного, законодавчо закріпленого переліку суб'єктів забезпечення економічної безпеки. З метою усунення визначених структурних диспропорцій було запропоновано ініціювання змін до Закону України «Про національну безпеку», Стратегії національної безпеки України, прийняття Стратегії економічної безпеки України, активного залучення до формування державної безпекової політики представників з наукового середовища, зміну логіки підготовки аналітично-інформаційних документів в сфері економічної безпеки. Окремий акцент зроблено на конкретизацію державних установ та організацій, що мають

виконувати нормативно визначені зобов'язання із протидії визначеним загрозам, та нести юридичну відповідальність у разі необґрунтованого їх не виконання.

Незважаючи на те, що фундаментальне значення для забезпечення економічної безпеки держави є визначення стану її ключових складових (індикаторів), в Україні це питання не знаходить достатньої уваги з боку органів державної влади. Існуючі на сьогоднішній день Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України не мають юридичної сили, а також не відповідають динаміці змін в усіх сферах життєдіяльності України, що відбулися з 2014 року, а отже: військова та економічна агресія з боку РФ, втрата територій та спровокований нею економічний занепад – не можуть бути адекватно оцінені за допомогою вказаного документу. Відсутність гнучкості під час проведення розрахунків стану показників економічної безпеки, ігнорування значення корупції, тіньової економіки, податкової політики, засобів економічного тиску з боку РФ, складність проведення математичних розрахунків – ставить під сумнів адекватність та актуальність здійснюваних Мінекономіки розрахунків стану економічної безпеки України. Враховуючи викладе в ході дослідження сформовано низку пропозицій організаційного характеру, щодо необхідності ширшого використання оцінок елементів економічної безпеки держави на основі рейтингів міжнародних організацій, а також врахування складових, що впливають на неї, проте та носять економічний характер.

В ході дослідження з'ясовано, що сучасний стан складових елементів економічної безпеки України потребує проведення невідкладних та рішучих заходів із їх поліпшення на загальнодержавному рівні. Особливого значення це набуває в період загострення економічної рецесії, спровокованої поширенням вірусом COVID-19. Визначено, що основні заходи мають бути спрямовані на покращення показників виробничої безпеки (через впровадження механізму кредитування суб'єктів промислового виробництва), енергетичної безпеки (шляхом відновлення нафто-видобувних та нафтопереробних-потужностей),

фінансової безпеки (шляхом зниження обсягу державного боргу та зміни державної політики з управлінням державним боргом). Окремий акцент зроблено на соціальній складовій, оскільки вона має найбільшу уразливість враховуючи низьку соціальну орієнтованість української економіки. Запропоновані загальні напрямки державної політики із зменшення кількості не працюючих, зниження навантаження на соціальні фонди, та часткового вирішення питання із трудовою міграцією з України.

ВИСНОВКИ

В ході проведеного наукового дослідження вирішено актуальне наукове питання яке полягає в обґрунтуванні теоретичних засад формування і функціонування національної системи забезпечення економічної безпеки як складової національної безпеки України, визначено її сучасний стан, та запропоновано напрямки з підвищення ефективності її функціонування в умовах економічної рецесії та геополітичних викликів, що постали перед нашою державою.

Результати, отримані в процесі дослідження, дають підстави сформулювати такі висновки та пропозиції.

1. За результатом аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців було встановлено відсутність єдиного підходу до трактування поняття «економічна безпека держави», а також його ігнорування в системі чинного законодавства України. На основі існуючих теоретичних підходів до тлумачення цього поняття було визначено що економічна безпека – це сукупність умов, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення, здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення ендогенних та екзогенних суспільних потреб. Водночас, в ході дослідження було доведено, що елементи економічної безпеки не існують у вакуумі, їхній стан та показники залежать від низки (соціальних, політичних, військових) факторів, тому зосередженість на суто економічних процесах при аналізі системи економічної безпеки є безпідставною. У зв'язку з цим запропоновано підхід, який обґрунтовує необхідність включення до структурних елементів системи економічної безпеки держави суміжні складові що мають соціально-економічне підґрунтя (рівень безробіття, трудової міграції, корупції, організованої злочинності тощо). Водночас здійснено теоретичне обґрунтування того, що головною метою системи економічної

безпеки, як ключової підсистеми національної безпеки держави має бути визначення, виявлення загроз, ризиків, чинників, які негативно впливають на стан функціонування вітчизняної економічної системи, а також їх прогнозування з метою превентивного їх попередження та припинення в тій стадії, що дозволить мінімізувати потенційні шкідливі наслідки для її структурних компонентів.

2. Досліджена множинність методів та підходів до оцінювання стану економічної безпеки України (математичні, логічні аналітичні), та можливість їх використання в практичній діяльності органів центральної виконавчої влади. Водночас, враховуючи те, що існуюча Методика розрахунку рівня економічної безпеки України акцентує додаткову увагу на методі експертних оцінок, розглянуто його сутність, визначено недоліки та переваги серед інших методів. Окремо наголошено, що в контексті євроінтеграційної політики нашої країни, доцільне більш широке застосування методів, що використовуються міжнародними урядовими та не урядовими організаціями для дослідження політичних, економічних, соціальних процесів (індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс ведення бізнесу, індекс політичного ризику, індексу сприйняття корупції). З використанням опублікованих Держстатом даних, які характеризують окремі складові економічної безпеки України, продемонстровано недоліки застосовуваних Мінекономіки підходів до її розрахунку.

3. Визначено основні загрози економічній безпеці України (з розподіленням на зовнішні та внутрішні) що мають системно-продлонгований в часі характер, та чинять найбільший негативний вплив на функціонування економічної системи нашої держави. Сформовано ідею про те, що більшість внутрішніх загроз економічній безпеці є наслідком системної кризи інститутів державної влади в Україні та інституційної слабкості системи забезпечення національної безпеки, що мало наслідком порушення територіальної цілісності України та провокування тривалої економічної рецесії. Окреслена проблематика

потребує додаткового вивчення в рамках окремої науково-дослідної роботи, з метою напрацювання теоретико-практичних пропозицій для вдосконалення діяльності органів державної влади та управління в економічній сфері.

4. Здійснено аналіз стану основних показників (індикаторів) економічної безпеки України, за результатом якого, встановлено значне погіршення їх стану та визначено негативні тенденції, що на це впливають. Найбільш негативні тенденції спостерігаються у таких складових: макроекономічна (ревальвація гривні, тінізація економіки, збільшення дефіциту торгівельного балансу); виробнича (відсутність кредитування промисловості, занепад високотехнологічного виробництва); енергетична (критична залежність від імпорту енергоносіїв, енергоємність ВВП, відсутність заходів із диверсифікації виробництва паливо-мастильних матеріалів); зовнішньоекономічна (закріплення України в якості країни з сировинним експортом).

5. Напрацьовано пропозиції щодо вдосконалення системи оцінювання стану економічної безпеки України, шляхом створення інформаційно - аналітичного документу повинен: мати строковий характер; враховувати динаміку змін індикаторів; ґрунтуватися на використанні натуральних величин та їх відсоткових еквівалентів; ранжуватися за допомогою системи рейтингових оцінок; враховувати показники міжнародних рейтингових агентств; формуватися за участі науково-експертного середовища; враховувати економічні еквіваленти показників корупції, тіньової економіки, податкового навантаження.

6. Обґрунтовано інституційно-правові заходи щодо реформування системи економічної безпеки України шляхом приведення у взаємну відповідність законодавства (Закону України «Про національну безпеку», Стратегії сталого розвитку України, Стратегії національної безпеки), розширення функціоналу РНБОУ у напрямку підготовки інформаційно-аналітичного документу щодо сучасного та прогнозованого стану економічної безпеки, впливу на нього геополітичних, військових, дипломатичних факторів, визначення

конкретного переліку суб'єктів забезпечення економічної безпеки, розподілення їх функцій та впровадження відповідальності у випадку їх невиконання.

7. Визначено пріоритетні напрями підвищення основних показників економічної безпеки України шляхом проведення невідкладних організаційно-управлінських заходів: у виробничій складовій (інтенсифікація кредитування реального сектору економіки, зміна облікових ставок з боку НБУ, та за ОВДП з боку Мінфіну); у зовнішньоекономічній діяльності (внесення зміни до Податкового кодексу для зменшення податкового навантаження для високотехнологічних галузей); енергетична (залучення іноземних інвесторів, зниження відсотків за ренту, повернення у державну власність нафтопереробних підприємств); макроекономічна (детінізація економіки через зниження податкового навантаження на бізнес, зменшення кількості податків, підвищення екологічного податку та запровадження енергетичного державного аудиту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой Российский энциклопедический словарь / общ. ред. И. Л. Честнов. Москва: Алетея, 2003. с.1437.
2. Агресія Росії проти України: обсяги втрат і можливості репарацій. Espresso TV: веб сайт. URL: https://espreso.tv/article/2018/03/30/agresiya_rosiyi_protuy_ukrayiny_obsyagy_vtrat_i_mozhlyvosti_reparaciy (дата звернення 14.08.2020).
3. Акімова Л.М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. Державне управління: удосконалення та розвиток. Електронне наукове фахове видання. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1247> (дата звернення 12.08.2020).
4. Бізнес словник. Економічна безпека. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/economic-security.html> (дата звернення 12.08.2020).
5. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Рада національної безпеки і оборони України; Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ: ШПМБ, 2001. 300 с.
6. Вареник В. М. Аналіз методик розрахунку економічної безпеки України. Академічний огляд. 2016. № 1. С. 70–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2016_1_9 (дата звернення 12.08.2020).
7. Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Саєнко О.С., Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення. Монографія. Київ: Знання України, 2011. 299 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Генеза, 2002. 1440 с.

9. Гоббс Т. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковного і цивільного. Твори: у 2 т. Київ: Думка, 1991. Т.2. 736 с.
10. Горбулін В.П. Качинський А.Б. Засади національної безпеки України: підручник. Київ: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
11. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія / Б.В.Губський. – Київ: Аттіка, 2001. 122 с.
12. Динаміка обсягу грошових переказів в Україну. Національний банк України. Офіційний веб сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_m.pdf (дата звернення 14.08.2020).
13. Дмитрук П. М. Інституціоналізація механізму державного регулювання економічної безпеки Автономної Республіки Крим : дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Національна академія державного управління при Президентіві України. Київ, 2013. 205 с.
14. Економіка України впаде не так сильно, як очікувалось - прогноз МВФ. Економічна правда: веб сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2020/10/13/666232> (дата звернення 20.11.2020).
15. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Варналія З. С. Київ: Знання, 2009. 647 с.
16. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 2009. 312 с
17. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / А.А. Мазаракі, О.П. Корольчук, Т.М. Мельник та ін.; за заг ред. А.А. Мазаракі. Київ: Київський національний торговий економічний університет, 2010. 718 с.
18. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення : монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. Київ: НІСД, 1997. 144 с.

19. Євростат. Довідкова інформація. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/home> (дата звернення 20.11.2020).
20. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ: Київський національний торговий економічний університет, 2001. 309 с.
21. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист. Актуальні проблеми економіки. 2001. № 1-2. С. 18-24.
22. Індекс сприйняття корупції. CPI: веб сайт. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення 20.11.2020).
23. Касперович Ю. В. Методичні підходи до оцінки фіскальних втрат України внаслідок гібридної війни РФ. Економіка та держава. 2018. № 12. С. 8–15. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2018/4.pdf (дата звернення 09.11.2020).
24. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. Київ: НІСД, 2013. С. 94.
25. Кислова Л.А., Сук В.Ю. Трансформаційні перетворення системи економічної безпеки України. Вісник Маріупольського державного університету. 2020. Серія: Економіка. Випуск 20.
26. Коли економіка України заживе так, як було до коронавірусу. BBC: веб сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54361473> (дата звернення 29.11.2020).
27. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.09.2020).
28. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України. аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ: НІСД, 2015. 58 с.
29. Кравець Є.М. , Мельник М.К. Концепція національної безпеки України. Проект. Київ: Хрещатик, 1993. 47 с.

30. Левицька М.Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: дис. канд юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 206 с.
31. Мальцев В. С. Порівняльний аналіз інноваційної активності підприємств країн ЄС та України за показниками CIS. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2015. №. 3. С. 67-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_3_15 (дата звернення 12.09.2020).
32. Міненерго розраховує побудувати до 2024р завод з виробництва ядерного палива за 1,6 млрд грн. ExPro Consulting: веб сайт. URL: <https://expro.com.ua/novini/mnenergo-rozrahovu-pobuduvati-do-2024r-zavod-z-virobnictva-yadernogo-paliva-za-16-mlrd-grn--proekt-rshennyu> (дата звернення 12.07.2020).
33. Мірошніченко О.В. Визначальні функції системи національної економічної безпеки. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. 2007. № 12. С. 8–12.
34. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.01. Донецьк, 2007. 35 с.
35. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін.; за ред. В. М. Гейця. Харків: Інжек, 2006. 240 с.
36. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ: КІВЦ, 1999. 462 с.
37. Населення України за 2016 рік. Статистичний щорічник. Державна служба статистики України. Київ, 2017. С.115.
38. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / Резнікова О. О., Войтовський К. Є. Лепіхов А. В. за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ: НІСД, 2020. 84 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi/nacionalni-sistemi-ocinki-rizikiv-i-zagroz-kraschi-svitovi-praktiki> (дата звернення: 20.09.2020).

39. Офіційний веб сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 14.11.2020).
40. Офіційний веб сайт Національного банку України. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП - або 846 млрд гривень - перебуває в тіні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini> (дата звернення 15.08.2020).
41. Офіційний веб сайт Державної служби геології та надр України. Паливно-енергетична сировина. URL: <http://www.geo.gov.ua/palivno-energetichna-sirovina.html> (дата звернення 14.08.2020).
42. Офіційний веб сайт Міністерства фінансів України. Макроекономічний огляд. URL: <https://mof.gov.ua/uk/makroogljad> (дата звернення 09.11.2020).
43. Офіційний веб сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Огляд ринку праці в Україні (IV кв. 2019 року). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e2acf9c5-0611-445f-9670-b1edac136ac7&title=OgliadRinkuPratsiVUkraini-ivKv-2019-Roku> (дата звернення 10.09.2020).
44. Офіційний веб сайт Світового банку. Світовий банк прогнозує найстрімкіше скорочення обсягів грошових переказів у новітній історії. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history?CID=ECA_FB_Ukraine_UK_EXT (дата звернення 05.12.2020).
45. Пабат О. В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. С. 15-18.
46. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Київ: Інститут державного управління і самоврядування при КМ України, 1994. С. 112.

47. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. Київ: Кондор, 2002. 302 с.

48. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Київ: НШІМБ, 2003. С.14.

49. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні. Інститут соціально-економічної трансформації. URL: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem> (дата звернення 20.11.2020).

50. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07> (дата звернення 09.08.2020).

51. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. №1277. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення 09.08.2020).

52. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. №2469. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 12.11.2020).

53. Про податковий суверенітет України та офшорні компанії: Проект Закону України від 29 серпня 2019 р. № 1181. Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66473 (дата звернення 12.11.2020).

54. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.09.2020).

55. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 серпня 2020 року № 392/2020. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 20.09.2020).

56. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015р. № 287/2015. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 09.09.2020).

57. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 09.09.2020).

58. Про схвалення Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 липня 2019 р. № 595-р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 13.09.2020).

59. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. Президент України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>. (дата звернення: 09.09.2020).

60. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=98c3a695-56bb-42ba-b65160ce1f899654&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2021-2023-Roki> (дата звернення 12.09.2020)

61. Рівень економічної безпеки. Доступ до правди: веб сайт. URL: https://dostup.pravda.com.ua/user/katierina_kanonishiena_kovalienk (дата звернення 12.09.2020).
62. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. Москва: ИТРК, 2003. 408 с.
63. Садовский В.Н. Общая теория систем как метатеория. Вопросы философии. 1972. № 4. С. 78–89
64. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
65. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая). Институт экономики РАН. Москва: Финстатинформ, 2002. 128 с.
66. Сенчагов В. К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России. Вопросы экономики. 1995. № 1. С. 97–106.
67. Система економічної безпеки держави : монографія / О.С. Власюк та ін., за ред. д-ра екон. наук, проф. Сухорукова А. І. Рада національної безпеки і оборони України; Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ: СтилоС, 2010. 685 с.
68. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2004. 429 с
69. Ситник Г.П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Хмельницький: Видавництво ХУУП, 2007. 669 с.
70. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. CES: веб сайт. URL: <https://ces.org.ua/migration/> (дата звернення 11.11.2020).

71. Скорук О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. №6, С. 41.

72. Тимошенко О. В. Економічна безпека у системі науки про економіку: основні наукові школи. Економічний простір. 2015. № 104. С. 5–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есpros_2015_104_3 (дата звернення 09.11.2020).

73. Тимошенко О.В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави. Бізнес інформ. 2014. №6. С. 32-37. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2014_6_6.pdf (дата звернення 13.09.2020).

74. Урба С.І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. №7. С.24. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/26-1-2017/7.pdf> (дата звернення 13.09.2020).

75. Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів. Ефективна економіка. 2013. №6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2437> (дата звернення 27.09.2020).

76. Чубукова О. Ю. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура. Ефективна економіка. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_82 (дата звернення 15.09.2020).

77. Шанс для енергоефективності. Економічна правда: веб сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/02/14/645268/> (дата звернення 19.11.2020).

78. Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи. Економіка. Фінанси. Право. 2009. № 1. С. 3–6.

79. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З. С. Варналія. – Київ: Видавництво НІСД, 2006. 576 с.

80. Шевченко М. М. Система критеріїв та показників оцінки поточної ефективності функціонування державного механізму реагування на загрози

національним інтересам. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2015. № 1-2. С. 96-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2015_1-2_9 (дата звернення: 13.09.2020).

81. Экономическая и национальная безопасность : учеб. / под ред. Е. А. Олейникова. Москва: Экзамен, 2004. 768 с.

82. BP Statistical Review of World Energy 2018. British Petroleum. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (дата звернення 12.11.2020).

83. Ease of Doing Business rankings. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (дата звернення 12.11.2020).

84. Global Energy Statistical Yearbook 2019. URL: <https://yearbook.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html> (дата звернення 12.11.2020).

85. Global Financial Integrity. Illicit Financial Flows from Developing Countries 2015. URL: <http://www.gfintegrity.org> (дата звернення 12.11.2020).

86. International economic security : Resolution of the General Assembly № A/RES/40/173/the United Nations Organisation. URL: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/40/173 (дата звернення 12.11.2020).

87. International monetary fund. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? URL: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-around-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-45583> (дата звернення 13.11.2020).

88. International monetary fund. World Economic Outlook Update, June 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020> (дата звернення 10.11.2020).

89. Kremlin Aggression in Ukraine: Seeking Restitution for Private Property /Atlantic Council. URL: [https:// www.youtube.com/watch?v=NAUItIBXhcM](https://www.youtube.com/watch?v=NAUItIBXhcM) (дата звернення 17.11.2020).

90. Labour migration from Ukraine: Changing destinations, growing macroeconomic impact. URL: <https://www.german-economic-team.com/ukraine/en/policy-study-02-2019-2/> (дата звернення 17.11.2020).

91. Murdoch C. Economic factors as objects of security: Economics security & vulnerability. Economics interests & national security. Lawrence. 2001. 867 p.

92. The Economist Intelligence Unit. Long-term macroeconomic forecasts. Key trends to 2050. A special report from URL: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=ForecastingTo2050 (дата звернення 17.11.2020).

93. The World Economic Forum. Global Competitiveness Index. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення 12.09.2020).

94. The World Bank. Ukraine database. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine> (дата звернення 22.11.2020).